

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

завідувачка кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 10 » травня 2024 року

УДК 159.923.2:316.362.31

**ВАРІАЦІЇ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТЕЙ, ЯКІ
ВИХОВУВАЛИСЬ У ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ**

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньою програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 - Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка 465 групи

ГРИНЧУК Богдана Юріївна

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

МИРОПОЛЬЦЕВА Ніна Ігорівна

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр

Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 10 » травня 2024 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студентці **Гринчук Богдані Юрївні**

1. Тема роботи: «Варіації життєвого сценарію особистостей, які виховувались у повних та неповних сім'ях» затверджена наказом ЧНУ імені Петра Могили № 307 від «03» листопада 2023 року.
2. Об'єкт дослідження — життєвий сценарій особистості.
3. Предмет дослідження – психологічні особливості варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувались у повних та неповних сім'ях .
4. Завдання дослідження:
  1. Провести огляд літератури з психології та суміжних наук для визначення основних концепцій та підходів до розуміння життєвого сценарію особистості.
  2. Визначити вплив сімейного середовища на формування життєвого сценарію.
  3. Проаналізувати особливості становлення життєвого сценарію у дітей, які виховувалися в повних та неповних сім'ях.
  4. Організувати та провести емпіричне дослідження з метою визначення впливу сімейного середовища на розвиток психологічних характеристик особистості дитини.
  5. Сформулювати рекомендації щодо подолання негативного впливу сімейного середовища на формування життєвого сценарію особистості.

Науковий керівник роботи.

ППІ та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
МИРОПОЛЬЦЕВА Ніна Ігорівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології	21 вересня 2023р. _____	09 травня 2024р. _____

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1	Погодження керівником змісту КРБ	10.10.2023 р.
2	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження	01.11.2023 р.
3	Робота над підготовкою тексту КРБ	
3.1	Розділ 1. Теоретичні засади вивчення варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувались в повних та неповних сім'ях	22.12.2023 р.
3.2	Розділ 2. Результати емпіричного дослідження впливу сімейного середовища на життєвий сценарій особистостей	01.03.2024 р.
4	Висновки	08.05.2024 р.
5	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист)	10.05.2024 р.
6	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією	25.06.2024 р.

Студент _____ Богдана ГРИНЧУК

Науковий керівник _____ Ніна МИРОПОЛЬЦЕВА

АНОТАЦІЯ

Гринчук Б.Ю. Варіації життєвого сценарію особистостей, які виховувались у повних та неповних сім'ях.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» - Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2024.

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувалися у повних та неповних сім'ях.

Розкрито поняття життєвого сценарію, а також основних концепцій та підходів до його розуміння.

Визначено вплив сімейного середовища на формування життєвого сценарію. Проаналізовано особливості становлення життєвого сценарію у дітей, які виховувалися в повних та неповних сім'ях.

Дослідження варіацій життєвого сценарію в контексті сімейних відносин виявило важливість розуміння впливу сімейного середовища на розвиток особистості та подальше функціонування. Встановлено, що Висунуті розробки психологічних програм та інтервенцій для осіб, що стикаються з негативними наслідками впливу сімейного середовища.

Об'єктом дослідження виступає життєвий сценарій особистості.

Предметом дослідження є психологічні особливості варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувались у повних та неповних сім'ях.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі поняття життєвого сценарію та розробці рекомендацій для подолання негативного впливу сімейного середовища на формування життєвого сценарію особистості.

Ключові слова: життєвий сценарій, особистість, сімейне середовище, повні сім'ї, неповні сім'ї, психологічний розвиток, варіації, взаємодія, наслідки.

ANNOTATION

Grinchuk B.Y. Variations in the life script of individuals raised in intact and single-parent families.

Qualification work for obtaining the educational qualification level of a Bachelor in the specialty 053 "Psychology" - Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2024.

This qualification work is dedicated to studying the variations in the life scripts of individuals raised in intact and single-parent families.

The concept of the life script, as well as the main concepts and approaches to its understanding, are revealed. The influence of the family environment on the formation of the life script is determined.

The features of the life script formation in children raised in intact and single-parent families are analyzed. The study of variations in the life script in the context of family relationships revealed the importance of understanding the influence of the family environment on personality development and further functioning.

It has been established that psychological programs and interventions for individuals facing the negative consequences of the family environment are essential.

The object of the research is the life script of an individual.

The subject of the research is the psychological characteristics of variations in the life scripts of individuals raised in intact and single-parent families.

The scientific novelty lies in the comprehensive analysis of the concept of the life script and the development of recommendations for overcoming the negative influence of the family environment on the formation of the individual's life script.

Keywords: life script, personality, family environment, intact families, single-parent families, psychological development, variations, interaction, consequences.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВАРІАЦІЙ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТЕЙ, ЯКІ ВИХОВУВАЛИСЬ В ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ.....	7
1.1. Поняття життєвого сценарію в психологічній літературі.....	7
1.2. Вплив взаємовідносин у сім'ї на розвиток особистості дитини.....	20
1.3. Особливості становлення життєвого сценарію дітей із повних та неповних сімей.....	32
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЖИТТЄВИЙ СЦЕНАРІЙ ОСОБИСТОСТЕЙ	42
2.1. Методичне забезпечення дослідження варіацій життєвого сценарію	42
2.2. Аналіз результатів дослідження: порівняння життєвих сценаріїв осіб, вихованих у повних та неповних сім'ях.....	50
2.3. Рекомендації щодо подолання негативного впливу сімейного середовища на формування життєвих сценаріїв особистостей.....	61
Висновки до другого розділу.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувалися у повних та неповних сім'ях, полягає в розумінні впливу сімейного середовища на формування особистісних характеристик та розвиток індивідуального життєвого шляху.

Сучасне суспільство стикається з різноманітними формами сімейних структур. Розуміння того, як ці сімейні умови впливають на психологічний розвиток особистості, є критично важливим для подальшого забезпечення психологічного благополуччя та соціальної адаптації індивідів у різних життєвих сценаріях. Зростання розмаїття сімейних структур у сучасному суспільстві, а також збільшення числа дітей, які виростають у неповних сім'ях, робить цю тему особливо актуальною для подальшого розвитку психологічної науки та практики. Дослідження варіацій життєвого сценарію дозволить краще зрозуміти, як сімейне середовище впливає на формування особистості та її життєві перспективи, що в свою чергу допоможе виробити більш ефективні методи психологічної підтримки та інтервенцій для осіб з різними сімейними досвідами.

Додатково, вивчення варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувалися у повних та неповних сім'ях, є актуальним з погляду викликів, які ставлять перед індивідами різні типи сімейних структур. Наприклад, діти, які виростають у неповних сім'ях, можуть зіткнутися зі складнішими емоційними, соціальними та психологічними викликами через відсутність одного з батьків або через розрив у сімейних відносинах. Водночас, діти з повних сімей також можуть зазнавати впливу різних сімейних динамік та взаємовідносин між батьками. Дослідження варіацій життєвого сценарію у таких умовах дозволить виявити специфічні адаптаційні стратегії та механізми, які використовують індивіди для подолання складнощів, пов'язаних з їхнім сімейним досвідом. Це може виявитися корисним для розробки програм та інтервенцій, спрямованих на поліпшення психологічного благополуччя та підтримку психічного здоров'я осіб у різних сімейних контекстах.

Вперше активніше цікавитися цією темою почали вчені середини 20 століття, коли стали помічати різницю у психологічному розвитку дітей залежно від типу сімейного виховання. Зокрема, З. Фрейд, працюючи над теорією психосексуального розвитку, висвітлив важливість ролі сім'ї у формуванні особистості. Його дослідження поклало початок подальшим студіям в цьому напрямку.

З розвитком сучасної психології, дослідження варіацій життєвого сценарію стало ще більш актуальним. Вчені різних психологічних шкіл розглядали цю проблему з різних точок зору. Наприклад, психоаналітики, такі як А. Фрейд і М. Кляйн, досліджували психічний розвиток дітей у контексті сімейного середовища. Когнітивно-поведінкові терапевти, які А. Бек, звертали увагу на роль сімейних взаємин у формуванні психологічних стратегій.

Сьогодні актуальність дослідження варіацій життєвого сценарію у різних сімейних контекстах особливо виражена. З підвищенням кількості розлучень, а також змінами у структурі сім'ї, важливо розуміти, як ці фактори впливають на розвиток особистості. Тому це дослідження є важливим кроком у напрямку кращого розуміння впливу сімейного середовища на психологічний розвиток особистості та формування її життєвого сценарію.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити варіації життєвого сценарію особистостей, які виховувалися у повних та неповних сім'ях.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження**:

1. Провести огляд літератури з психології та суміжних наук для визначення основних концепцій та підходів до розуміння життєвого сценарію особистості.
2. Визначити вплив сімейного середовища на формування життєвого сценарію.
3. Проаналізувати особливості становлення життєвого сценарію у дітей, які виховувалися в повних та неповних сім'ях.

4. Організувати та провести емпіричне дослідження з метою визначення впливу сімейного середовища на розвиток психологічних характеристик особистості дитини.

5. Сформулювати рекомендації щодо подолання негативного впливу сімейного середовища на формування життєвого сценарію особистості.

Об'єкт дослідження – життєвий сценарій особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувались у повних та неповних сім'ях .

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань обрано такі методи дослідження: теоретичні (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень), емпіричні (методи опитування, тестування, констатувальний та формувальний експеримент), методи обробки даних (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження); методи математичної статистики (знаходження кореляційного зв'язку за допомогою критерія Пірсона).

Психодіагностичний комплекс методик склали: тест трикутник Карпмана, тест его-стани Берна, методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге, шкала оцінки якості життя Чабан, тест мотивація успіху та страх невдач Реана

Експериментальна база дослідження. Вибірку дослідження склали 30 осіб, які проживають у місті Миколаєві : 15 осіб жіночої статі віком від 18 до 43 років та 15 осіб чоловічої статі віком від 18 до 43 років. Серед опитуваних 10 людей виросли у неповній родині, і 20 – у повній.

Теоретична та практична значущість. Теоретична та практична значущість проведеного дослідження полягає в розкритті впливу сімейного середовища на формування життєвих сценаріїв особистостей. Отримані результати можуть стати важливим внеском у розвиток теорії психології розвитку, родинної психології та патопсихології.

Теоретично, дослідження дозволить розширити наше розуміння процесів формування особистості та роль сімейного середовища у цьому процесі. Результати можуть використовуватися для удосконалення теоретичних моделей розвитку особистості та поглиблення наукового розуміння впливу сімейних відносин на психологічні характеристики і функціонування індивіда.

Практично, отримані висновки можуть бути корисними для розробки психологічних програм та інтервенцій, спрямованих на підтримку дітей та підлітків, які знаходяться в ризикованому сімейному середовищі. Розроблені стратегії можуть бути використані практичними психологами, соціальними працівниками та іншими спеціалістами у роботі з дітьми та підлітками для підтримки їхнього психологічного благополуччя та розвитку.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на: II Інтернаціональній науково-практичній конференції «Перспективи сучасної науки: теорія та практика» (Львів, 2024).

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено у 2 публікаціях, з них: 1 стаття опублікована у фаховому науковому виданні України категорії Б, 1 стаття у збірнику матеріалів конференції.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 75 сторінок, основний зміст викладено на 63 сторінках. Робота містить 5 таблиць, 5 рисунків. Список використаних джерел складає 74 праці українських та зарубіжних авторів, з них 5 – англomовні.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВАРІАЦІЙ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ ОСОБИСТОСТЕЙ, ЯКІ ВИХОВУВАЛИСЬ В ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМ'ЯХ

1.1. Поняття життєвого сценарію в психологічній літературі

Життєвий сценарій, в контексті психологічної дослідження, розглядається як важливий елемент, що відображає індивідуальну історію людського життя, а також специфічні цілі та завдання, що виникають на кожному етапі розвитку. Цей концепт знаходить своє місце у середовищі сучасних наукових досліджень і відображається як актуальний напрямок у психології, що потребує подальшого удосконалення для глибшого розуміння його впливу на формування особистості та успіх у житті[19].

Життя кожної особи складається з ряду етапів, кожен із яких характеризується унікальними викликами, завданнями та можливостями. Цей процес розвитку особистості тісно пов'язаний з концепцією «життєвого сценарію», який вважається керівною силою у прийнятті рішень, формуванні виборів та сприйнятті світу.

У психологічній літературі поняття життєвого сценарію визнається одним із ключових для аналізу людського розвитку та поведінки. Різні автори пропонують різні підходи до розуміння цього явища, відображаючи свої власні теоретичні уявлення. У даній роботі розглядається сутність життєвого сценарію з різних точок зору авторів та дослідників, а також вивчається його вплив на особистісний розвиток та адаптацію.

У межах гуманістичної філософії та психології концепт життєвого сценарію діалектично охарактеризовано як буття людини, розгорнуте в просторі й часі відповідно до певного типу культури (онтологічний принцип), та як активне творче самоздійснення особистості, стратегію і тактику саморозвитку й самореалізації (антропоцентрична парадигма). Життєвий сценарій залежить від

характеру соціальних очікувань і репрезентується через рольовий репертуар за допомогою технік самопрезентації (соціокультурний підхід).

Відповідно встановлено таку каузальну послідовність: провідний життєвий сценарій (задум, базовий план життя) – життєвий шлях (процес розгортання цього плану) – доля (результат, який залежить від волі людини, її способу мислення та рефлексії) [35].

Системний аналіз, який охоплює положення різних теорій глибинної психології (таких як психоаналіз З. Фрейда, аналітична психологія К. Юнга, індивідуальна психологія А. Адлера, транзактний аналіз Е. Берна), акмеологічного та суб'єктнодіяльнісного (представленого К. Абульхановою-Славською, Б. Ананьєвим, О. Бодальовим, Є. Головахою, М. Рибниковим, Н. Кузьміною, І. Степановим, С. Степановим, Т. Титаренко та іншими), системно-генетичного (з урахуванням праць Л. Виготського, С. Максименка, І. Пасічника, М. Рекунчака та інших) та аксіологічного (представленого З. Карпенком, Г. Радчуком та іншими), когнітивного та когнітивно-поведінкового (з урахуванням праць У. Гуменюка, Б. Дардена, Л. Засекіної, Р. Каламажа, Ж. Лейнса, С. Фіске, Д. Янга та інших), трангенераційного (з урахуванням поглядів А. Шутценбергера), трансперсонального (представленого С. Грофом), еволюційного (з урахуванням Б. Уайнхолда, Д. Уайнхолда), гештальт-підходу (представленого Ф. Перлзом), особистісно-буттєвого (з урахуванням С. Петросьяна, З. Рябкіної, В. Панока, Т. Титаренка та інших), наративного (згідно з дослідженнями М. Смульсона, Н. Чепелевої, Т. Титаренка та інших) та інших підходів, дозволяє простежити взаємозв'язок між свідомою та позасвідомою сферами психіки. Він допомагає виділити ідею симультанності у процесі формування, розгортання та реалізації життєвого сценарію як багаторівневої, саморозгортальної, відкритої системи, що характеризується певними функціями та спрямована на результат.

Детермінантами формування життєвого сценарію виділено вроджені та набуті директиви, зокрема ірраціональні вірування, родове несвідоме, колективне несвідоме (архетипи, інстинкти), лібідозні устремління, потяги,

почуття неповноцінності та бажання його подолати, ситуація народження, незадоволені потреби розвитку, вікові кризи, сценарні рішення-установки, незавершений гештальт, шокова травма, інтродюковані та набуті цінності, смисли, потреба в творчій самореалізації, соціальне очікування та інше [72].

Прамодель життєвого сценарію розглядається через призму колективного несвідомого, яке насичене інстинктами, універсальними та етнічними архетипами, колективними травмами, родовими сценаріями, міфами тощо, і виявляється в моменти інтенсивних переживань загальнолюдської долі.

В рамках системного підходу життєвий сценарій розглядається як симультанне, діалектичне, акумулятивне розгортання генетичної програми та набутого в онтогенезі психічного когнітивно-емоційного новоутворення, що є результатом перетворення людиною первинних даних про себе та інших у стійкі стратегії самопрезентації та взаємодіїх[19].

Завдання та функції життєвого сценарію виокремлено з урахуванням його трансформації від колективного несвідомого стереотипу до творчо-індивідуального задуму у вимірі психологічного імунітету.

Сучасні вітчизняні дослідники розглядають життєвий сценарій у контексті родових сценаріїв (згідно з дослідженнями Л. Гридковця та інших) та рольової самореалізації (відповідно до досліджень П. Горностая), а також статевих та гендерних особливостей (згідно з дослідженнями Т. Камбалової, Н. Клименко та інших). Науковий інтерес зосереджується на мотиваційних чинниках формування життєвого сценарію особистості (згідно з дослідженнями Л. Карагодіної та інших), репрезентації життєвих ролей у свідомості особистості (за даними досліджень А. Одінцової та інших), умовах проектування життєвого сценарію (згідно з дослідженнями П. Жебелевої та інших), особливостях формування життєвих планів та усвідомлення життєвих сценаріїв у юнацькому віці (за даними досліджень Т. Костіної, М. Гладкевича та інших).

Ця різноманітність підходів до розуміння життєвого сценарію свідчить про його складність та важливість для психології та інших галузей науки. Дослідження цієї теми продовжуються, використовуючи нові теоретичні підходи

та емпіричні дослідження, що допомагає глибше зрозуміти роль життєвого сценарію в житті людини.

Аналіз життєвих сценаріїв є однією з ключових складових транзакційного аналізу разом з аналізом транзакцій та структурним аналізом. Поняття життєвого сценарію, як визначає Е. Берн, описується як «план, що формується в дитинстві, підтверджується батьками, підтверджується подальшими подіями і завершується так, як було визначено з самого початку» [3, с.58].

Дослідники Й. Стюарт та В. Джойнс визначають ключові етапи формування життєвих сценаріїв, вказуючи, що початок цього процесу припадає на момент народження дитини, коли вона починає активно адаптуватися до нового середовища. У віці чотирьох років дитина вже визначає загальний сюжет свого майбутнього сценарію. На семирічному етапі формування сценарію фактично завершується, а з семи до дванадцяти років додаються конкретні деталі до цієї структури. У підлітковому віці особистість переглядає свій життєвий сценарій, надаючи йому більш реалістичних рис.

Вивчення вікових контекстів цього процесу через призму переходу сценарної установки від психологічного механізму захисту до свідомого цілепокладання є об'єктом досліджень. Гармонійна реалізація унікального життєвого сценарію та збереження соціальної активності у взаємодії з оточенням забезпечуються функціями розпізнавання, прогнозування та управління сценарною ситуацією [70].

Важливий внесок у формування життєвого сценарію робиться в дитинстві, коли відбувається освоєння основних психосоціальних навичок та формування базових переконань про світ. Зазначається, що дитина, яка отримує достатню підтримку та стимулювання, має можливість розвивати позитивний життєвий сценарій, що сприяє психосоціальній адаптації. Наприклад, Е. Еріксон описує перший етап розвитку як боротьбу між довірою та недовірою, підкреслюючи, що дитина, яка отримує достатню підтримку та ніжність, здатна сформувати позитивне сприйняття світу та відносин [69].

У підлітковому віці розвиток самоідентифікації виявляється ключовим для формування життєвого сценарію. У цей період підліток починає усвідомлювати свої власні цінності, бажання та мети, що може призводити до перегляду та переоцінки свого життєвого сценарію. Згідно з теорією суспільних ролей, підлітки намагаються з'ясувати своє місце в суспільстві, визначити свої ролі та очікування, що має важливе значення для формування їхнього життєвого сценарію та адаптації до соціального середовища[71].

У дорослому віці життєвий сценарій може піддаватися подальшим змінам та переглядам в залежності від особистих досвідів, які здобуваються з віком. Наприклад, після значних життєвих змін, таких як одруження, народження дитини або кар'єрний ріст, людина може переоцінити свої цілі та значення. Здатність переглядати і адаптувати свій життєвий сценарій може впливати на психосоціальну адаптацію дорослих в різних життєвих ситуаціях.

Автори підкреслюють, що сценарій завжди має спрямованість на певну, індивідуальну для кожної людини, розв'язку. Сценарій підтримується батьками через сценарні повідомлення, які можуть бути як вербальними, так і невербальними.

Життєвий сценарій відіграє визначальну роль у формуванні особистості та розвитку індивіда, віддзеркалюючи його сприйняття себе, оточуючого світу, а також власних цілей та цінностей. Дослідження, проведені К. Герднером (1995), свідчать, що особи з чітко визначеним життєвим сценарієм частіше досягають успіху й відчують більше задоволення від життя.

Розуміння поняття життєвого сценарію аналізується з різних позицій у рамках психологічної науки. Однією з ключових моделей є теорія Еріка Еріксона, заснована на восьми стадіях психосоціального розвитку, кожна з яких характеризується власними конфліктами, що впливають на формування особистості. Наприклад, на першій стадії, «Довіра проти недовіри», дитина вчиться довіряти своїм близьким і світу. Подолання цього етапу сприяє розвитку позитивного життєвого сценарію, у якому вона вірить у доброту та надійність оточуючих.

Інші психологи також досліджували поняття життєвого сценарію з різних позицій. Наприклад, Д. Марш у своїй роботі «Життєві ролі» (1982) розглядав життєвий сценарій як набір ролей, які людина виконує протягом свого життя. Д. Левінсон у своєму дослідженні «Сезони життя» (1978) вважав, що життєвий сценарій формується під впливом соціальних факторів і очікувань оточуючих[29].

Деякі дослідники наголошують на ролі культурних та індивідуальних чинників у формуванні життєвого сценарію. Антропологічні дослідження показали, що культурні цінності та традиції можуть впливати на сприйняття людьми свого життєвого шляху та місця у суспільстві.

Життєвий сценарій відіграє ключову роль у формуванні психологічного статусу особистості. Цей психологічний статус включає в себе такі аспекти, як життєві цілі, життєві орієнтації, життєві стратегії, життєві установки, життєвий сенс, життєвий девіз, життєвий стиль. Люди зі стабільним та позитивним життєвим сценарієм, який відповідає їхнім особистісним потребам та цінностям, мають більш високий психологічний статус.

Життєвий сценарій включає в себе різні компоненти, які визначають цілі, цінності та установки особистості. Розуміння цих компонентів дозволяє краще розкрити внутрішній світ і мотивації людини та її психологічний розвиток. Вивчення цього поняття стало предметом досліджень багатьох вчених, серед яких Е. Еріксон, Д. Келлі та інші [70].

Один із ключових компонентів життєвого сценарію - це цілі та установки. Цілі представляють собою конкретні досяжні результати, досягнення яких особистість прагне у своєму житті. Установки відображають основні переконання та цінності, які визначають спосіб життя та прийняття рішень. Як зазначає Дж. Келлі, американський психолог: «Установки, які формуються у дитинстві, визначають мету життя і характеристики особистості» [26, с. 71].

Ще одним важливим компонентом є структура життєвого сценарію, яка включає в себе послідовність подій та перетини важливих життєвих етапів. Згідно з теорією Е. Еріксона, американського психолога, розвиток особистості

включає в себе послідовність кризових моментів, які виникають на кожному етапі життя та формують основні аспекти життєвого сценарію.

Крім того, життєвий сценарій включає в себе такі компоненти, як самоідентифікація, рольові очікування та механізми пристосування. Самоідентифікація відображає уявлення особистості про себе та її місце в соціальному середовищі. Рольові очікування визначають, яким чином особистість взаємодіє з іншими та виконує різні соціальні ролі. Механізми пристосування включають в себе стратегії та механізми, які використовуються для подолання стресових ситуацій та адаптації до змін у житті [26].

Індивіди з чітко визначеним та позитивним життєвим сценарієм мають більші шанси на успіх у соціумі. Їхня чітка орієнтація на власні цілі та цінності сприяє підвищенню ефективності у соціальних взаємодіях. Наприклад, особи з позитивним життєвим сценарієм можуть виявляти більшу самовпевненість, бути більш відкритими до нових досвідів та бути більш мотивованими до досягнення успіху у різних сферах життя.

Однак існування недоліків чи конфліктів у життєвому сценарії може призвести до соціальних проблем та труднощів у взаємодії з іншими особами. Наприклад, особи з невизначеним або конфліктним життєвим сценарієм можуть відчувати внутрішню напругу, неспокій та неузгодженість у своїх діях, що може ускладнити їхню здатність до ефективної соціальної адаптації.

Крім того, соціальне середовище може впливати на формування життєвого сценарію шляхом культурних традицій, соціальних очікувань та норм. Ці фактори можуть визначати, які життєві цілі та цінності вважаються прийнятними в конкретному суспільстві, що впливає на формування життєвого сценарію особистості та її методи соціальної адаптації[71].

Особи з позитивним та стабільним життєвим сценарієм зазвичай мають вищий рівень психологічного благополуччя. Вони відчують задоволення від життя, мають позитивний настрій та вищу самооцінку. Це може позитивно впливати на їхні стосунки з іншими особами, професійну діяльність та загальну якість життя[19].

Особи з нечітко визначеним або конфліктним життєвим сценарієм можуть відчувати різні психологічні проблеми, такі як внутрішня напруга, нестабільність у цілях та цінностях, а також внутрішній конфлікт. Ці фактори можуть спричиняти стрес, тривогу, депресію та інші психологічні труднощі, що негативно впливають на загальне психологічне благополуччя[19].

Соціальне оточення може також впливати на психологічне благополуччя шляхом підтримки або перешкоджання формуванню позитивного життєвого сценарію. Наприклад, підтримка з боку друзів, родини та спільноти може сприяти розвитку позитивного життєвого сценарію, тоді як відсутність підтримки або наявність відверто відкинутих стереотипів може ускладнити цей процес та вплинути на загальне психологічне благополуччя[71].

Психологічна резиліентність визначається здатністю особистості успішно подолати стрес, вирішити проблеми та адаптуватися до змін у житті. Життєвий сценарій може впливати на психологічну резиліентність, визначаючи способи, якими особистість сприймає та реагує на стресові ситуації, а також її здатність до позитивної перебудови після негативних життєвих подій.

Дослідження психолога А. Антоновського вказують на те, що особи з чітко визначеним життєвим сценарієм мають вищий рівень психологічної резиліентності. Вони можуть бути більш впевненими у собі та своїх здібностях, що допомагає їм ефективно подолувати стресові ситуації та швидше відновлюватися після негативних життєвих подій.

Дослідження Г. Роттера, психолога з Університету Колумбії, розкривають, що особистості з позитивним життєвим сценарієм проявляють нахил до більш конструктивних стратегій пристосування до стресу. Такі особистості більш схильні до пошуку підтримки від оточуючих та можуть знаходити позитивні аспекти у негативних ситуаціях[19].

Навіть у випадку конфліктного чи невизначеного життєвого сценарію можна виявити певний рівень психологічної резиліентності. Дослідження К. Хенсона та Д. Зіммерманн свідчать, що ключовим моментом є здатність

особистості знаходити сенс у негативних подіях та використовувати їх для власного особистісного зростання.

Життєвий сценарій впливає на міжособистісні відносини та визначає способи взаємодії особистості з оточуючими. Під впливом життєвого сценарію формуються міжособистісні взаємини, що відображаються у способах сприйняття, комунікації та взаємодії з іншими людьми.

Один із шляхів, яким життєвий сценарій впливає на міжособистісні відносини, – це через формування внутрішніх моделей міжособистісних взаємодій. Особистості з позитивним життєвим сценарієм можуть мати більш позитивне сприйняття та очікування стосунків з іншими, що сприяє розвитку здорових та задовільних взаємин. Натомість, особистості з конфліктним або негативним життєвим сценарієм можуть утворювати від'ємні очікування та песимістичне сприйняття взаємин, що може призводити до конфліктів та невдоволення від стосунків[70].

Дослідження в галузі міжособистісних відносин свідчать про значний вплив якості цих відносин на психічне та емоційне благополуччя особистості. Наприклад, роботи американського психолога Д. Готмана вказують на те, що позитивні та підтримуючі міжособистісні зв'язки сприяють зниженню рівня стресу та покращенню загального психічного стану.

Крім того, життєвий сценарій може впливати на вибір партнерів у міжособистісних відносинах. Особистості з подібними життєвими сценаріями можуть відчувати більшу спільність та розуміння одне одного, що сприяє формуванню стійких та задовільних взаємин.

Життєвий сценарій, як ключовий елемент психологічного фундаменту особистості, відіграє важливу роль у психічному здоров'ї. Він коріниться у внутрішніх переконаннях, цінностях та очікуваннях, формуючи особистісний погляд на світ та реагування на життєві ситуації. Розуміння важливості самопідтримки та рефлексії у контексті життєвого сценарію може сприяти поліпшенню психічного здоров'я та загального благополуччя[73].

Американський психолог К. Роджерс підкреслював значення внутрішньої конгруентності, що полягає в узгодженості між внутрішніми переконаннями та зовнішніми діями. У своїй книзі «Нова терапія та психотерапія» він наголошував, що «самопідтримка є необхідною для збереження конгруентності особистості та психічного здоров'я» [35, с.65].

Крім того, важливою складовою є рефлексія, яка дозволяє осмислювати та переосмислювати власний життєвий сценарій. Американський психолог А. Адлер у своїй праці «Розуміння людей у психологічній терапії» вказує, що «рефлексія допомагає особистості впоратися зі стресом та змінами, що відбуваються у житті, що сприяє психічному здоров'ю та психологічній адаптації».

Більш того, психологічна терапія, заснована на принципах самопідтримки та рефлексії, може допомогти в розкритті та переоцінці внутрішнього життєвого сценарію. У своїй книзі «Психотерапія та зміна» Д. Корі наголошує на тому, що розуміння та переоцінка власного життєвого сценарію може відкрити нові можливості для особистісного зростання та психічного благополуччя [19].

Життєвий сценарій відіграє ключову роль у процесі прийняття рішень. Внутрішні переконання, цінності та очікування, які формуються на основі життєвого сценарію, впливають на способи аналізу та оцінки альтернативних варіантів дій та нарешті на вибір оптимального рішення.

Американський психолог Л. Коуп, в своїй праці «Психологія прийняття рішень», розглядає життєвий сценарій як важливий фактор, що впливає на індивідуальний підхід до прийняття рішень. Він стверджує, що життєвий сценарій визначає рамки для прийняття рішень та формує уявлення про те, які варіанти дій є прийнятними чи неприйнятними.

Крім того, життєвий сценарій може впливати на способи оцінки ризиків та вигод при прийнятті рішень. Люди зі стабільним та позитивним життєвим сценарієм можуть бути більш схильними до ризикованих дій, оскільки вони більш упевнені у своїх можливостях та переконаннях у власній успішності. З іншого боку, люди з негативним життєвим сценарієм можуть уникає взяття на

себе ризиків та намагатися зберегти статус-кво, що може обмежити їхні можливості та розвиток [65].

Життєвий сценарій також впливає на механізми прийняття рішень, такі як інтуїція та раціональне мислення. Американський психолог Д. Канеман, у своїй книзі «Швидке мислення, повільне мислення», розглядає вплив емоційних та інтуїтивних факторів на процеси прийняття рішень, вказуючи на те, що життєвий сценарій може впливати на наші інтуїтивні судження та призводити до необ'єктивності у прийнятті рішень.

Життєвий сценарій, як внутрішня модель особистості, відіграє значну роль у формуванні емоційного стану та загального самопочуття людини. Внутрішні переконання, цінності та очікування, які відображаються у життєвому сценарії, впливають на сприйняття та інтерпретацію подій, а також на реакцію на них [65].

Американський психолог А. Бек, в своїй книзі «Когнітивна терапія та розлади емоційного стану», звертає увагу на важливість розуміння внутрішніх переконань та життєвого сценарію для регулювання емоційного стану. Він підкреслює, що сприйняття та інтерпретація подій залежить від внутрішнього життєвого сценарію, що може впливати на емоційний стан та сприйняття себе та світу.

Крім того, життєвий сценарій може впливати на формування різних емоційних реакцій, таких як стрес, тривога та депресія. Американський психолог Р. Лазарус, у своїх дослідженнях про стрес та адаптацію, вказує на те, що спосіб, яким люди сприймають події, залежить від їхнього життєвого сценарію, що може визначати рівень стресу та емоційного навантаження [26].

Залежно від характеру життєвого сценарію, люди можуть мати різні стратегії регулювання емоційного стану. Деякі люди з позитивним життєвим сценарієм можуть бути більш схильними до позитивних способів регуляції, таких як активний пошук підтримки та позитивного переоцінювання, тоді як інші з негативним життєвим сценарієм можуть використовувати більш маладаптивні стратегії, такі як уникнення та самозасудження.

Життєвий сценарій також впливає на процес психологічної адаптації, який включає в себе здатність особистості вирішувати конфлікти, подолання стресу та успішну інтеграцію у суспільство. Внутрішні переконання та очікування, зокрема ті, що відображаються у життєвому сценарії, визначають способи реагування на нові ситуації та стимулюють пошук стратегій адаптації[65].

Американський психолог Е. Еріксон висвітлював процес психологічної адаптації в своїй теорії розвитку особистості, де він підкреслював важливість пізніших етапів життя для формування самопідтримки та самоідентифікації. Він зазначав, що життєвий сценарій визначає основні завдання кожного етапу розвитку, що впливає на успішну адаптацію та самореалізацію [70].

Позитивний життєвий сценарій може сприяти легкій адаптації до змін та викликів, оскільки він забезпечує особистості впевненість у власних здібностях та можливостях. Дослідження психологів К. Райса та Д. Кендлера, що було проведено у галузі психологічної адаптації, показали, що «особистості з позитивним життєвим сценарієм мають більшу схильність до успішної адаптації та психологічної стійкості в обличчі стресу».

З іншого боку, негативний життєвий сценарій може ускладнити процес адаптації та стати перешкодою для розвитку та самореалізації. Психологічні дослідження, проведені М. Селігманом та І. Гофманом, показали, що особистості з негативним життєвим сценарієм можуть бути більш схильними до виникнення різних психологічних розладів та складнощів у процесі адаптації до нових умов[19].

З усього вищезазначеного витікає ряд принципів, напряду пов'язаних з темою життєвих сценаріїв.

Принцип повторюваності подій у психології відображає те, що події в людському житті не можуть відбуватися абсолютно однаково, проте реакції особистості на ці події та методи їх вирішення можуть бути схожими чи навіть ідентичними в різних ситуаціях. Суть цього принципу полягає в фіксації цих реакцій та методів у біографічному аналізі. Враховуючи це, можна оцінити, чи має особистість програтий, вигратий або нейтральний сценарій.

Принцип наслідування батьківських сценаріїв вказує на те, що батьки можуть суттєво впливати на рішення, які дитина приймає щодо свого життєвого сценарію, навіть якщо вони не можуть примусити дитину прийняти певні рішення безпосередньо. Часто такий вплив відображає життєві сценарії самих батьків і відбувається через вербальні та невербальні повідомлення, що називаються сценарними посланнями. Наявність таких послань ускладнює тлумачення подій у власному життєвому сценарії особистості[71].

Принцип вікової динаміки сценарного розвитку визначає, що формування життєвого сценарію людини починається з народження і досягає загальних контурів майбутньої історії до чотирьох років. До семи років основні аспекти життєвого сценарію фактично закладаються. До дванадцяти років сценарій поступово уточнюється, а в підлітковому віці піддається реалістичній модифікації, щоб краще відповідати умовам навколишнього світу. Аналізуючи події, вчинки, рішення та почуття особистості в хронологічних рамках, можна спостерігати розвиток її сценарію протягом життя.

Принцип телеологічності сценарію вказує на те, що життєвий сценарій, формований у дитинстві під впливом батьків, зовнішніх обставин і власних рішень, завжди спрямований у майбутнє. Він містить стратегічні та тактичні цілі. Тактичні цілі орієнтовані на тимчасові виграші у «тут і тепер», такі як певні емоції або переживання. Стратегічна ціль, у свою чергу, визначається як завершальний результат сценарію в цілому. Розгортання та розшифрування сценарію, не лише від минулого, але й у зворотному напрямку – від його завершення, дозволяє постійно коригувати розуміння суті сценарію та визначити, чи він узгоджений[72].

Принцип впливу культурно-історичних умов на формування сценарію впливає з того, що кожна епоха у розвитку людства характеризується унікальним комплексом культурних, економічних та політичних чинників. Ці фактори впливають на структуру особистості та, відповідно, на її життєвий сценарій. Таким чином, аналізуючи біографію людини з точки зору сценарію, необхідно враховувати культурно-історичний контекст, у якому вона існувала.

Принцип врахування свідчень сучасників наголошує на необхідності урахування об'єктивних свідчень спостерігачів щодо поведінки досліджуваної особистості. Автобіографічні та епістолярні матеріали можуть бути викривлені особистим сприйняттям та підкреслені індивідуальним поглядом на події. Тому важливо користуватися свідченнями зовнішніх спостерігачів, які можуть надати більш об'єктивну оцінку[72].

Принцип автобіографічності застерігає про необ'єктивність автобіографічних свідчень, які часто відображають суб'єктивне бачення особистості щодо власного життя. Однак без їх урахування неможливо аналізувати внутрішній світ особистості та її ставлення до подій та життєвих ситуацій.

Принцип ймовірного виходу із сценарію підкреслює можливість особистості вийти за межі встановленого життєвого сценарію. Це може бути супроводжено внутрішнім звільненням та різкими змінами у житті і творчості. Ознаки такого звільнення часто відображаються в творчому процесі або переосмисленні особистістю свого життя [72].

Отже, життєвий сценарій має значний вплив на левову частку процесів у житті індивіда. Розуміння цього впливу може мати важливе значення для розробки програм та інтервенцій, спрямованих на підтримку психологічної адаптації та психічного благополуччя.

1.2. Вплив взаємовідносин у сім'ї на розвиток особистості дитини

Сім'я історично засвідчена як одна з найдревніших форм групової організації людей, що виникла у період первісного суспільства, перебуваючи попереду формування націй та держав. Переважно відома своїм впливом на соціальне множення популяції, сімейна структура також відіграє ключову роль у формуванні особистості та моделюванні її життєвого шляху.

Внутрішні взаємодії в межах сімейного оточення мають вирішальне значення для формування особистості дитини та її психічного благополуччя.

Сім'я є основним контекстом, де дитина здобуває досвід міжособистісної взаємодії, навчається комунікувати, розпізнавати емоції та розвиває близькі стосунки. Вплив сімейних динамік на формування особистості дитини є предметом дослідження в різних аспектах психології, від теорій прикріпленості до вивчення батьківської взаємодії з дитиною.

Дослідження впливу сімейних взаємин на розвиток дитини базується на різних теоретичних підходах у галузі психології та сімейних наук. Ці підходи допомагають розкрити механізми взаємодії між різними членами сім'ї та їх вплив на становлення особистості дитини. Далі розглянемо деякі з найбільш відомих теорій у цій галузі.

Теорія прикріпленості. Однією з найважливіших теорій у вивченні впливу сімейних відносин на розвиток дитини є теорія прикріпленості. Запропонована Дж. Боулбі в 1950-х роках, ця теорія вказує на важливість емоційних зв'язків між дитиною та батьками для формування внутрішньої моделі прикріпленості. Згідно з цією теорією, якість прикріпленості у дитинстві визначається емоційною доступністю та надійністю батьківської підтримки. Недостатня або нестабільна прикріпленість може призвести до розвитку проблем у соціальних відносинах та психічного здоров'я у майбутньому[4].

Теорія сімейних систем. Теорія сімейних систем розглядає сім'ю як складну систему взаємодії між її членами. Запропонована М. Бауменом та іншими дослідниками, ця теорія визначає сім'ю як набір взаємодіючих підсистем, таких як батьки, діти, брати та сестри, які взаємодіють між собою та впливають один на одного. Згідно з цією теорією, зміна в одній частині сімейної системи може призвести до змін у всій системі, що впливає на розвиток дитини.

Теорія розвитку особистості. Теорія розвитку особистості, запропонована Е. Еріксоном, визначає важливі етапи психосоціального розвитку, через які проходить кожна людина протягом життя. Згідно з цією теорією, сім'я відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини на кожному етапі розвитку, надаючи підтримку та допомагаючи вирішувати конфлікти, що виникають на кожному етапі.

В розвитку дитини на різних стадіях її життя взаємини в сім'ї відіграють критичну роль, встановлюючи основи для формування внутрішнього світу, самосприйняття та відношень з оточуючими. Вони мають значний вплив на психологічне здоров'я та соціальну адаптацію малюка[14].

Ключовим аспектом сімейних відносин є якість емоційного контакту між батьками та дитиною. Наукові дослідження свідчать про те, що позитивні та підтримуючі емоційні взаємодії в родині сприяють формуванню впевненості в собі, емоційної стабільності та здорових міжособистісних відносин у дітей. З іншого боку, негативна емоційна атмосфера у сім'ї може призводити до стресу та негативно впливати на психічне здоров'я дитини, її самооцінку та стосунки з іншими.

Якість сімейних відносин залежить від різноманітних чинників, які впливають на взаємодію між батьками та дітьми, а також на загальний психологічний клімат в родині. Розглянемо деякі з ключових факторів, що визначають якість сімейних стосунків[22].

Стиль виховання батьків визначає підходи, які вони застосовують у вихованні своїх дітей. Дослідження показують, що демократичний стиль виховання, що базується на взаєморозумінні та підтримці, сприяє створенню позитивних сімейних відносин та розвитку дитини.

Рівень емоційної підтримки у сім'ї визначається здатністю батьків виражати свої почуття, слухати дітей та реагувати на їхні потреби. Позитивна емоційна підтримка створює сприятливий клімат у сім'ї та сприяє емоційному розвитку дитини[69].

Стабільність сімейного середовища включає в себе постійність у взаємодії між батьками та дітьми, відсутність конфліктів та перевагу рутини. Нестабільне середовище може викликати стрес у дітей та негативно впливати на їхній психологічний розвиток.

Спосіб вирішення конфліктів у сім'ї визначається шляхом, якими батьки та діти вирішують непорозуміння та суперечки. Конструктивний підхід до

вирішення конфліктів сприяє збереженню позитивних відносин та сприятливому психологічному клімату в сім'ї.

Якість комунікації між батьками та дітьми визначається відкритістю, взаєморозумінням та взаємоувагою у спілкуванні. Якщо комунікація в сім'ї є відкритою та підтримуючою, це сприяє позитивним взаєминам та розвитку дітей.

Рольові моделі в сім'ї визначаються поведінкою та цінностями батьків, які є прикладом для дітей. Позитивні рольові моделі стимулюють розвиток дітей та сприяють формуванню позитивних цінностей та поведінков[64].

Взаємодія між батьками та дітьми спрямована на формування виховного стилю, що має значний вплив на психологічний розвиток малюка. Авторитарний, демократичний або пермісивний підходи впливають на формування рівня самостійності, внутрішньої мотивації та соціальної компетентності у дітей.

У виховній функції виділяють три основні аспекти.

Першою функцією виховання є формування особистості дитини, розвиток її здібностей та інтересів, передача соціального досвіду, накопиченого суспільством, вироблення морально-етичних норм та способів поведінки, а також забезпечення комплексного розвитку, включаючи розумовий, фізичний та естетичний аспекти.

Психологічний розвиток дитини залежить від багатьох факторів, серед яких сімейні відносини мають вирішальне значення. Вивчення впливу сімейного середовища на психічне здоров'я та розвиток дитини є однією з ключових областей в сучасній психології. Розглянемо деякі аспекти цього впливу[55].

Соціальна адаптація. Сімейні відносини мають значний вплив на соціальну адаптацію дитини. Діти, які мають позитивні та підтримуючі відносини у сім'ї, зазвичай легше адаптуються до нових ситуацій та спілкування з оточуючими. Навпаки, діти з дисфункціональними сімейними відносинами можуть виявляти складності у встановленні контактів з іншими та вирішенні конфліктів.

Емоційне благополуччя. Позитивні сімейні відносини сприяють розвитку емоційного благополуччя у дитини. Вони створюють умови для вираження

почуттів та емоційної підтримки, що є важливими для формування емоційної стабільності та самоповаги.

Когнітивний розвиток. Сімейні відносини також впливають на когнітивний розвиток дитини. Позитивне та стимулююче середовище у сім'ї сприяє активному розвитку мислення, мови та навичок самоконтролю. Діти, які мають можливість вільно виражати свої думки та ідеї, зазвичай досягають кращих результатів у навчанні та розв'язанні складних завдань[46].

Поведінкові та емоційні проблеми. Негативні сімейні відносини можуть призводити до розвитку поведінкових та емоційних проблем у дітей. Діти, які виростають у сім'ях зі стресовими чи конфліктними відносинами, можуть демонструвати агресивну поведінку, проблеми зі зосередженістю та навчанням, а також емоційну нестабільність[55].

Формування цінностей та ідентичності. Сімейні відносини визначають основні цінності та ідеали, які приймає дитина. Вони також грають важливу роль у формуванні ідентичності

Другий аспект – систематичний виховний вплив сімейного колективу на кожного його члена протягом усього життя.

Склад та структура родини визначають динаміку та характер її взаємовідносин. Різні родинні структури можуть мати різний вплив на психологічний розвиток дитини, її стосунки з батьками та сприйняття сімейного середовища. Дослідження в цій області дозволяють розуміти, як різні форми сімейного життя впливають на психологічне благополуччя та розвиток малюка.

Одним із ключових факторів, що визначає вплив родинних структур, є наявність одного чи обох батьків у сім'ї. Дослідження показують, що діти, які виростають у сім'ях з обома батьками, мають зазвичай кращий психологічний розвиток та вищий рівень емоційного благополуччя порівняно з дітьми, які виховуються одним батьком. Проте важливо враховувати, що якість взаємодії та емоційна підтримка в сім'ї є ключовими факторами, які визначають благополуччя дитини, незалежно від структури сім'ї [64].

Також важливим аспектом є роль сімейного клімату та взаємин між членами сім'ї. Сприятливий сімейний клімат, що характеризується взаємопідтримкою, повагою та відкритістю у спілкуванні, сприяє психологічному розвитку дитини та формуванню її позитивної самооцінки. Навпаки, конфліктні та нестабільні відносини можуть призводити до стресу та психологічних проблем у дітей.

Третій аспект – постійний вплив дітей на батьків. Апатія батьків, які не відповідають на потреби дитини у спілкуванні та участі в емоційно насичених та значущих подіях, призводить до затримки соціального розвитку дитини та її відсутності адаптації. Ця затримка включає у себе неасиміляцію норм, правил та звичаїв соціальної поведінки та може сприяти формуванню асоціальних тенденцій. Інтраактивні сімейні відносини є першим специфічним зразком соціальних взаємин для дитини, що вона усвідомлює вже з початку свого життя, і мають визначальний вплив на формування загального сценарію її майбутнього життя[46].

У. Генні зазначала, що структура сім'ї включає кількісний склад та сукупність взаємин між її членами. Організація функцій у сім'ї визначається розподілом прав та обов'язків між її учасниками. У деяких родинах один з членів виступає як монопольний володар та деспот, що керує та організовує всі аспекти сімейного життя. У цих родинах відбувається безапеляційне та нецеремонне взаємодія між дорослими та дітьми, що часто супроводжується агресією та домінуванням. У інших родинах керівництво здійснюється спільно всіма членами, спираючись на принцип колегіальної демократії. В цих родинах панує співпраця, взаємодопомога та високорозвинена культура емоцій та почуттів, а самі сімейні ролі не обов'язково розподіляються за гендерними принципами.

Стиль взаємодії у межах родини іноді приймає ліберальний характер, що проявляється у тенденції до мінімізації контактів: спостерігається відчуження та байдужість між її членами, повна індивідуалізація їхніх справ, інтересів та почуттів.

У педагогічній та психологічній науці визнано важливість впливу особистості батьків на розвиток дитини. Це обумовлено особливостями сімейного мікроклімату та взаємин, які існують між її членами.

3. Фрейд у своїх працях не раз зазначав, що батьки для дитини виступають у важливих та різних ролях. По-перше, вони є джерелом емоційного тепла і підтримки. По-друге, вони володіють владою та розпоряджаються благами. По-третє, вони є зразком для наслідування. І, нарешті, вони є порадиниками. У всіх чотирьох функціях взаємодії з дітьми важливо забезпечити їх присутність, незалежно від віку дітей, хоча різні функції можуть мати різну вагу на різних етапах розвитку. Наприклад, на початковому етапі переважає перша функція, потім друга стає пріоритетною. У молодшому шкільному віці третя функція повинна переважати, а з приходом підліткового періоду - четверта. Це означає, що необхідно переглядати характер взаємин, їх зміст, форму та напрям спілкування між дорослими та молодшими членами сім'ї. Проте дуже часто цього не відбувається, ігноруючи той факт, що з віком діти набувають певних знань, формують свої особисті смаки, погляди та систему моральних цінностей, які можуть не збігатися, а іноді й різко відрізнятися від тих, які вони спостерігають у своїх батьків. В таких випадках ставлення батьків до дітей може розділитися на два екстремальні полюси [35].

В першому випадку батьки відстоюють позицію, що вони мають повне право на владу над своїми дітьми. Ця установка визначає їхні взаємини з дітьми, внаслідок чого вони пропонують не конструктивний діалог та взаєморозуміння, а намагаються насильно нав'язати свої оцінки та судження, не пояснюючи при цьому їхніх мотивів. Причини такої поведінки можуть бути різноманітні: від манери одягатися дитини до її друзів. Це може призвести до жорсткої регламентації всього життя дитини, що негативно впливає на її розвиток та формування особистості.

Інша екстремальна позиція полягає в тому, що батьки втрачають впевненість у собі перед своїми дорослими дітьми та поступово відступають перед ними. Обидва ці підходи порушують нормальні взаємини між

поколіннями, спричиняючи роздратування старших у першому випадку та скупчення бездіяльності та навіть презирство з боку дітей у другому, що призводить до втрати авторитету батьками [27].

Вплив стосунків між батьками та дітьми на особистість дитини особливо визначається стилем їхніх взаємин, хоча це частково зумовлено їхнім соціальним статусом. Відомо, що існують різні психологічні механізми соціалізації, визначені Дж. Мідом, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей. Серед них особливе значення має ідентифікація та наслідування, коли діти засвоюють соціальні норми та цінності, відтворюючи їхній приклад.

Батьки впливають на своїх дітей через механізм підкріплення, який полягає у заохоченні правильної поведінки та покаранні за порушення правил, що сприяє внедренню системи норм у свідомість дитини. Заохочення може мати різні форми, включаючи соціально-психологічні (наприклад, похвала) та матеріальні (нагороди, привілеї). Похвала від батьків, з якими дитина має близькі стосунки, зазвичай є ефективнішою, ніж похвала від байдужих або холодних батьків. Ефект заохочення також залежить від того, як діти сприймають його, а саме, якщо вони очікують винагороди, вони дотримуються вимог, а в протилежному випадку – можуть ігнорувати їх. Те ж саме стосується і похвали: якщо дітей хвалять за все, що вони роблять, то похвала втрачає свою ефективність як засіб заохочення[27].

Батьки пояснюють, що саме вартє заохочення, приділяючи увагу досягненням, які відповідають інтересам та можливостям дитини. Вони також оцінюють досягнення порівняно з попередніми результатами та розвивають у дитини внутрішню мотивацію досягнення успіхів у діяльності. Заохочення не повинно бути прив'язане до зусиль, які витрачає дитина, і батьки мають підтримувати дитину, щоб вона розвивала зацікавленість у досягненні нових успіхів. Однак, деякі батьки можуть спиратися головним чином на зовнішні стимули, що спонукає дитину прагнути успіху, щоб отримати винагороду, перемогти когось тощо, що відволікає від необхідності постійно працювати для досягнення успіхів[24].

Авторитет батьків є важливим фактором впливу на переконання та поведінку дітей, що ґрунтується на повазі та любові до батьків, а також на довірі до їхніх особистісних якостей та життєвого досвіду. Він відображає високе значення особистих якостей батьків в очах дітей і є основою для сили батьківського впливу. Сьогодні вирізняють три види авторитету: формальний, функціональний та особистий, які знаходять своє вираження у взаємовідносинах, таких як Дорослий – Дитина, Батьки – Діти, Вчитель – Учень тощо.

Проте, аналізуючи досвід сімейного виховання, деякі дослідники, зокрема А. Макаренко, зауважують, що багато батьків не усвідомлюють значення свого авторитету для дітей. Іноді їхня поведінка призводить до формування помилкового авторитету, з яким можна пов'язати такі види, як авторитет пригноблення. В цьому випадку діти можуть вирости або затурканими і безпорадними, або ж самодурами, відплачуючи за своє дитинство, яке було відзначене пригнобленням[17].

Авторитет батьків може мати різноманітні вияви, серед яких варто виділити авторитет чванства, авторитет підкупу та справжній авторитет. Авторитет чванства проявляється у постійному вихваленні батьками своїх заслуг, а також у зарозумілому ставленні до інших людей. Це може призвести до виростання у дітей хвалькуватості та відсутності критичного ставлення до власної поведінки. Авторитет підкупу характеризується тим, що слухняність дитини «купується» подарунками або обіцянками, що може призвести до формування у них привчки до вигоди та викручування. У той час як справжній авторитет ґрунтується на любові та повазі до особистості дитини, поєднаній з високими вимогами до неї[16].

Значна роль у вихованні належить мотивам, якими керуються батьки у своїй виховній діяльності. Родина, як важлива складова суспільства, має значний природний потенціал для виховання, який базується на традиціях, цінностях та повторюваних виховних ситуаціях. Важливою є спроможність сім'ї розкрити дитині простір людських почуттів та цінностей, таких як співпереживання, пошана, любов, допомога та відданість. Лише в родині особистість здатна

народитися, зростати, соціалізуватися та стати членом суспільства. Тому сімейне виховання відіграє велику роль у формуванні особистості, її моральних цінностей та культурних норм[17].

Сімейні кризи є невід'ємною частиною сімейного життя і можуть виникати з різних причин, таких як конфлікти між батьками, розлучення, втрата рідного члена сім'ї тощо. Ці кризові ситуації мають значний вплив на психологічний стан дитини та можуть викликати серйозний стрес та негативні емоції.

Одним із основних аспектів впливу сімейних криз є емоційна реакція дитини на події. Діти можуть переживати страх, тривогу, розпач та інші негативні емоції під час кризових ситуацій у сім'ї. Їхні реакції можуть виявлятися у вигляді плаксивості, агресії, апатії або змін у поведінці.

Крім того, сімейні кризи можуть впливати на соціальну адаптацію дитини. Діти, які пережили сімейні кризи, можуть мати складності у встановленні стосунків з однолітками, виявляти антисоціальну поведінку або мати проблеми з академічними досягненнями.

Крім того, сімейні кризи можуть впливати на психологічне здоров'я дитини у подальшому. Наприклад, діти, які пережили розлучення батьків, можуть мати підвищений ризик розвитку депресії, тривожних розладів або інших психічних проблем у майбутньому.

За К. Юнгом, проекція – це захисний механізм, який може спрацювати у батьків із глибокими особистісними проблемами, коли вони неусвідомлено переносять свої небажані якості і проблеми на дитину. Такі батьки, не помічаючи в собі певних рис характеру і поведінки, які проєктуються на дитину, наполегливо намагаються викоринити ці риси у дитини. Це може виявлятися у ставленні до дитини за типом «емоційного відторгнення» через невідповідність ідеальному образу батьків або за типом «гіперпротекції», коли приховане відторгнення маскується (наприклад, батьки можуть говорити: «я люблю свою дитину, але вона погана, ледача, нерозумна» і т. д., роблячи це тільки після покарання).

Особливості взаємин членів сім'ї також можуть впливати на психічний розвиток дитини. У неповній сім'ї, наприклад, мати може проектувати свої стосунки з колишнім чоловіком на сина, оцінюючи його негативно («такий самий, як батько»), або ставитися до сина-підлітка як до такого, що «замінює» чоловіка, вимагаючи постійної уваги до себе, нав'язливо бажаючи бути в товаристві сина, або намагаючись обмежити його контакти з однолітками[18].

У «важкій сім'ї» часто встановлюються фіксовані ролі для дитини, які відображають взаємини дорослих членів сім'ї. Дослідник О. Добрович відзначає, що такі ролі можуть включати «кумира сім'ї», «мамин (татковий, бабусин і т. д.) скарб», «жахливу дитину» і т. д.

Наприклад, коли дитину уподоблюють до «кумира сім'ї», це часто виникає через суперництво дорослих, які демонструють турботу про дитину, намагаючись показати своє лідерство в сім'ї або уявне співробітництво. Граючи роль «маминоного (таткового, бабусиноного і т. д.) скарбу», дитина стає об'єктом особливої уваги, що часто відображає суперництво між дорослими або ізоляцію одного з них, який компенсує цю втрату емоційного тепла в сім'ї [18].

Приписування дитині ролі «цяці» часто пов'язане з уявним співробітництвом в сім'ї, коли дорослі очікують від дитини перш за все порядності та слухняності. Це може призвести до тенденції до самозвинувачення у самосвідомості дитини, зробивши її уразливішою до неминучих помилок і труднощів.

У багатьох сім'ях наслідком уявного співробітництва може бути роль «жахливої дитини», коли погана поведінка дитини стає своєрідним внутрішньосімейним фетишем, що, парадоксально, сприяє об'єднанню емоційно роз'єднаних людей.

В умовах внутрішньосімейного суперництва роль «жахливої дитини» може перетворитися на жертвенного козла, коли дорослі підсвідомо перекладають один на одного провину за «поганість» дитини, намагаючись знайти самоствердження в сім'ї, і часто виражають агресивність саме на дитині.

«Жахлива дитина» може служити виправданням для ізоляції когось з членів сім'ї, які вважаються "винними" у її «поганості».

Нездатність батьків виробити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми, до жорстокості стосовно них. Розрізняють такі види жорстокості до дітей :

- фізичне насильство, що охоплює всі форми травм дітей, отримані через цілеспрямовані дії батьків, фізичне покарання;
- сексуальне насильство
- емоційне чи психічне насильство, що може виявитись як у формі негативної уваги (погрози, постійна критика, лайка тощо), так і у формі цілковитої неухважності до дитини;
- байдужість до дитини, нехтування її інтересами і потребами, не тільки духовними, а й матеріальними (одяг, їжа, медикаменти) та ін. [18]

Виокремимо також фактори, що корелюють з жорстоким поведінням з дітьми. По-перше, це характерно для сімей, де хоча б один з батьків хворий на алкоголізм чи перебуває у стані депресії. По-друге, із дітьми можуть жорстоко поводитися в сім'ях, де вмер один з батьків або якщо дитина залишилася сиротою і перебуває під опікою рідних чи інших вихователів.

Так, фінансові труднощі, безробіття та перенесене батьками в дитинстві жорстоке поведіння можуть сприяти формуванню негативних якостей у дитини, таких як агресія, жорстокість, почуття безцільності існування, бажання помсти або пошуку психологічного захисту[16].

Батьки, переносячи свої особистісні проблеми та проблеми у стосунках на дітей, часто роблять це підсвідомо, упевнені, що діють на користь дитини. Однак таке неадекватне ставлення може спричинити деформацію особистості дитини, ускладнити можливості її самореалізації і вимагати психологічної підтримки від зовнішніх фахівців.

Отже, моральна атмосфера в сім'ї, спосіб внутрішньосімейного життя та його стиль визначаються як провідні чинники у формуванні особистості дитини.

Звернення до психологічної допомоги може бути корисним для забезпечення здорового розвитку дитини та вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї.

1.3. Особливості становлення життєвого сценарію дітей із повних та неповних сімей

Життєвий сценарій представляє собою внутрішню модель майбутнього, яка визначається системою внутрішніх переконань, цінностей, цілей та очікувань особистості. Цей концепт був запропонований психологом А. Адлером ще в середині 20-го століття та активно вивчався в психології розвитку та особистісно-орієнтованій психотерапії.

Згідно з теорією А. Адлера, життєвий сценарій формується у ранньому дитинстві та під впливом різних факторів, таких як виховання в родині, соціальне середовище, особистісні характеристики та внутрішні механізми самовизначення. Він відображає уявлення особистості про себе, свої можливості та місце в світі, а також визначає поведінкові та рішення, які вона приймає у важливих життєвих ситуаціях.

Життєвий сценарій формується в процесі внутрішнього діалогу між різними аспектами особистості та зовнішніми впливами. На цей процес впливають різні фактори, такі як структура сім'ї, культурні установки, освіта та виховання. Особливу роль у формуванні життєвого сценарію відіграють сімейні відносини та родинна динаміка[70].

Специфіка формування життєвого сценарію може відрізнитися у дітей із повних та неповних сімей. Дослідники звертають увагу на те, що сімейне середовище впливає на уявлення дітей про себе та світ, їхні цінності та переконання, що визначають основні напрями їхнього життя. У наступних розділах буде детально розглянуто вплив повних та неповних сімей на формування життєвого сценарію дітей.

Життєвий сценарій є важливою складовою психологічного розвитку особистості та визначається системою цінностей, переконань, цілей і очікувань, які впливають на життєві вибори та рішення. Він формується протягом життя особистості та може бути значною мірою визначений сімейним середовищем, у якому дитина виростає[65].

Сімейне середовище відіграє ключову роль у формуванні особистості дитини і визначає шляхи її життєвого розвитку. Повна сім'я, де діти виростають з обома батьками, і неповна сім'я, де один з батьків відсутній, мають відмінні особливості, які можуть впливати на формування їхнього життєвого сценарію[24].

Ініційовані в 1950-1960-х роках дослідження розпочали дослідження впливу сімейних структур на розвиток дітей. А. Робінсон, американський психолог, у своїх роботах акцентувала увагу на важливості батьківської підтримки та структурованого сімейного середовища для формування позитивного життєвого сценарію у дітей.

Дж. Боулбі, відомий британський психіатр та психоаналітик, в своїх дослідженнях акцентував увагу на ролі прив'язаності та емоційних зв'язків між батьками та дітьми. Сімейне середовище визначається не лише структурою сім'ї, але й динамікою взаємин між її членами, стилями виховання батьків, рівнем емоційної підтримки та комунікацією. Ці фактори мають вирішальне значення для формування життєвого сценарію дитини.

Емоційна підтримка та стабільність. Дослідження Дж. Боулбі та М. Ейнсворт, відомих психологів розвитку, показують, що емоційна підтримка та стабільність в сім'ї сприяють формуванню позитивного життєвого сценарію у дітей. Дитина, яка відчуває, що її потреби в увазі, ласці та безпеці задоволені, набуває позитивного ставлення до свого майбутнього та розвиває впевненість у власних можливостях.

Моделювання ролей. Важливою складовою формування життєвого сценарію є моделювання ролей батьками та іншими дорослими в сім'ї. Класичні дослідження А. Бендера, психоаналітика та психотерапевта, показують, що діти

навчаються бачити себе у певних ролях на основі спостережень за діями та взаєминами своїх батьків. Це може впливати на їхні уявлення про себе та свої життєві можливості.

Комунікація та взаємодія. Якість комунікації та взаємодія в сім'ї також мають великий вплив на формування життєвого сценарію дитини. Дослідження К. Роджерса, відомого психолога та психотерапевта, підкреслюють, що емпатична та відкрита комунікація в сім'ї сприяє розвитку внутрішньої впевненості та самовизначення у дітей[19].

Сімейна структура визначається складом членів сім'ї та їхніми взаєминами. У сучасному суспільстві можна виділити дві основні форми сімей: повні сім'ї, де діти виростають з обома батьками, та неповні сім'ї, де один з батьків відсутній. Різниця у сімейних структурах може мати важливий вплив на розвиток дитини, включаючи її психологічне та соціальне благополуччя[9].

Батьки є основними архітекторами життєвого сценарію дитини. У повних сім'ях, де присутні обидва батьки, роль кожного з них у формуванні цінностей, переконань та цілей є незворотною. Дослідження психолога Е. Еріксона вказують на важливість ролі батьків у стимулюванні позитивного самовизначення та розвитку автономності у дітей[70].

У повних сім'ях діти мають можливість спостерігати за стабільними та позитивними відносинами між батьками. Це може впливати на їхнє уявлення про сімейне життя та власні можливості в майбутньому. Дослідження Г. Гарлоу, відомого американського психолога, свідчать про те, що моделювання здорових міжособистісних відносин у сім'ї сприяє розвитку позитивних соціальних навичок у дітей.

У повних сім'ях діти частіше мають підтримку батьків у своїх життєвих виборах та цілях. Це сприяє формуванню впевненості в собі та здатності самостійно приймати рішення. Дослідження К. Роджерса підкреслюють, що підтримка батьків у самовизначенні дитини є ключовим фактором для формування позитивного життєвого сценарію[41].

У повних сім'ях, де існує здорове та стабільне сімейне середовище, діти відчують більшу безпеку та стабільність. Це сприяє формуванню оптимістичного погляду на життя та розвитку впевненості у власних можливостях. Дослідження Дж. Боулбі та М. Ейнсворт підтверджують, що діти, які виростають у здорових сім'ях, мають більше шансів сформувати позитивний життєвий сценарій.

Розлучення батьків є складним та стресовим подією, яка може мати значний вплив на психологічний розвиток дітей. Ця подія часто стає причиною різних негативних наслідків для дітей, включаючи втрату стабільності, стрес, емоційну та психологічну травму. Вплив розлучення батьків на формування життєвого сценарію дітей вивчається в рамках психології розвитку та сімейної психології[64].

Один з основних аспектів впливу розлучення батьків полягає в зміні сімейного середовища та динаміки взаємин в родині. Діти можуть відчувати стрес через втрату стабільності та зміни в їхньому оточенні. Дослідження психолога Дж. Боулбі підкреслюють, що втрата близької емоційної зв'язку з одним з батьків може мати серйозні наслідки для психологічного благополуччя дитини.

Крім того, розлучення батьків може вплинути на переконання та уявлення дітей про себе та світ навколо них. Дослідження психолога А. Гарлача показують, що діти, які переживають розлучення батьків, частіше мають негативні уявлення про свою власну вартість та можливості[68].

Більш того, розлучення батьків може вплинути на майбутні відносини та ставлення до шлюбу та сім'ї у дорослому віці. Дослідження М. Мендіоза та Дж. Мортон показують, що діти, які пережили розлучення батьків, можуть мати менш позитивні уявлення про шлюб та сімейне життя у майбутньому.

У неповних сім'ях діти частіше зіткнуться зі стресовими ситуаціями та емоційними труднощами, що виникають у зв'язку з втратою одного з батьків або конфліктами, пов'язаними з розлученням. Дослідження К. Роджерса показують,

що ці стресори можуть впливати на формування негативного життєвого сценарію та ризикувати виникнення психологічних проблем у дітей.

У неповних сім'ях діти можуть відчувати відсутність одного з батьків, що може впливати на їхнє уявлення про сімейне життя та власні можливості у майбутньому. Дослідження Ш. Пінгель та Х. Вітале підкреслюють, що відсутність батька або матері може впливати на формування емоційного та соціального стану дитини.

Незважаючи на труднощі, деякі дослідження, такі як ті, які проводила Л. Вейкман, показують, що наявність підтримки та стабільності в неповних сім'ях може допомогти дітям зростати психологічно здоровими та розвинутими особистостями. Важливою є якість сімейних відносин та рівень підтримки, яку діти отримують в цих умовах.

Діти з неповних сімей часто шукають підтримку та розуміння в своїй родині та спільноті. Дослідження М. Ратнера, соціолога та психолога, показують, що позитивна підтримка від близьких людей може збалансувати вплив стресорів у неповних сім'ях та сприяти формуванню позитивного життєвого сценарію у дітей.

Одним із складових впливу на формування життєвого сценарію дитини є відсутність одного з батьків у житті дитини. Ця відсутність може бути наслідком смерті, розлучення, еміграції або інших причин, і вона може мати значний вплив на психологічний розвиток та самовизначення дитини[30].

Відсутність одного з батьків може призвести до втрати емоційної підтримки та моделювання ролей, які цей батько чи мати мали б надати дитині. Дослідження М. Ейнсворт та Д. Боулбі підкреслюють, що емоційна підтримка та моделювання ролей в сім'ї мають вирішальне значення для формування позитивного життєвого сценарію у дітей.

Діти, які втратили одного з батьків, часто шукають компенсаторних механізмів, щоб заповнити цей емоційний та психологічний прогалину. Дослідження К. Роджерса показують, що діти можуть шукати підтримку та

моделі поведінки у інших дорослих чи авторитетних фігурах, які знаходяться поруч.

Втрата одного з батьків може викликати у дітей відчуття втрати, особливо якщо вони були близькими до нього. Це може призвести до ризику виникнення психологічних проблем, таких як депресія, тривога або відчуття відокремленості[30].

Дослідження Дж. Боулбі та Ш. Пінгель підкреслюють, що втрата батька або матері може мати серйозний вплив на психічне здоров'я та самопочуття дитини. Отже, відсутність одного з батьків у житті дитини може мати значний вплив на її формування життєвого сценарію. Для успішного подолання цієї втрати дитина може потребувати підтримки, розуміння та можливості виражати свої емоції та потреби.

Однією з ключових складових впливу відсутності одного з батьків на формування життєвого сценарію дитини є роль залишившогося батька або матері. У випадку втрати одного з батьків, залишений батько чи мати може взяти на себе подвійне завдання забезпечення емоційної підтримки та моделювання ролей для дитини[30].

Залишений батько чи мати мають важливу роль у забезпеченні емоційної підтримки для дитини, яка втратила одного з батьків. Це включає в себе надання тепла, розуміння, та відкритого спілкування, які сприяють психологічному благополуччю та формуванню позитивного життєвого сценарію. Дослідження К. Роджерса та Е. Еріксона підкреслюють, що емоційна підтримка з боку батьків є важливою умовою для психологічного розвитку дитини.

Залишений батько чи мати також відіграють важливу роль у моделюванні ролей та цінностей для дитини. Вони стають головними авторитетними фігурами та прикладами для дитини, яка може спостерігати їхнє життя та вчинки. Дослідження Ж. Піаже показують, що моделювання ролей та цінностей батьками є важливим фактором для формування моральних та етичних переконань у дитини.

Залишений батько чи мати також можуть допомогти дитині зберегти зв'язок з померлим батьком або матір'ю. Це може включати в себе відзначення річниць, спогади та розмови про померлого, що сприяє процесу смутку та пам'яті. Дослідження Е. Ліндемана та Л. Вінг підкреслюють, що збереження зв'язку з померлим батьком або матір'ю є важливим аспектом процесу траурної роботи та адаптації до втрати[30].

Отже, залишений батько або мати відіграють важливу роль у формуванні життєвого сценарію дитини, яка втратила одного з батьків. Вони забезпечують емоційну підтримку, моделюють ролі та цінності, та допомагають зберегти зв'язок з померлим батьком або матір'ю, що сприяє психологічному благополуччю та формуванню позитивного життєвого сценарію дитини.

Втрата одного з батьків може також призвести до переосмислення ролі сім'ї та значення батьківства у житті дитини. Це може включати в себе розуміння важливості родинних зв'язків, ролі батьків у вихованні та підтримці дитини, а також впливу родинних цінностей та традицій на формування особистості.

Для дитини, яка втратила одного з батьків, особливо важливо розуміти важливість родинних зв'язків та підтримки в складних життєвих ситуаціях. Дослідження Е. Еріксона та Дж. Боулбі підкреслюють, що відчуття належності до родини та підтримка є важливими факторами для психологічного розвитку дитини[70].

Втрата одного з батьків може також змусити дитину переосмислити роль батьків у вихованні та підтримці. Дослідження Ш. Пінгель та Д. Баумрінд підкреслюють, що батьки відіграють важливу роль у формуванні позитивних цінностей та вихованні дитини, навіть після втрати одного з них.

Родинні цінності та традиції можуть мати значний вплив на формування особистості дитини після втрати одного з батьків. Дослідження М. Вайт та Л. Маєрс показують, що родинні цінності та традиції впливають на формування ідентичності та самооцінки дитини, що стає основою для побудови її життєвого сценарію.

У повних сім'ях де діти виростають з обома батьками, які беруть активну участь у їхньому вихованні та розвитку. Дослідження показують, що діти з повних сімей мають зазвичай стабільніші сімейні відносини, вищий рівень емоційного благополуччя та кращі соціальні навички порівняно з дітьми з неповних сімей[41].

Дослідження Д. Уоллерстейн, американської психологині, підкреслюють, що стабільність та підтримка у повних сім'ях сприяють формуванню позитивного життєвого сценарію у дітей.

У неповних сім'ях один з батьків може бути відсутнім з різних причин, таких як розлучення, смерть або відсутність батька або матері. Діти з неповних сімей можуть зіткнутися з додатковими стресовими ситуаціями та емоційними труднощами внаслідок втрати члена сім'ї або конфліктів, пов'язаних з розлученням. Однак, важливо зауважити, що ефективна підтримка та участь батька або матері може зменшити негативний вплив неповної сім'ї на дитину[41].

Дослідження Ш. Пінгель та Х. Вітале підкреслюють, що якість взаємин з батьком або матір'ю у неповних сім'ях може впливати на формування додаткових стресових ситуацій та емоційних труднощів.

Порівняльний аналіз показує, що хоча діти з повних сімей зазвичай мають переваги у відношенні до психологічного та соціального розвитку, діти з неповних сімей також можуть досягати успіху за наявності підтримки та стабільності. Важливо враховувати, що якість сімейних відносин та рівень підтримки є ключовими факторами, які визначають психологічне благополуччя дитини, незалежно від структури сім'ї[20].

Отже, становлення життєвого сценарію у дітей із повних та неповних сімей має свої особливості, які визначаються сімейним середовищем, у якому вони виростають. Дослідження впливу сімейних структур на розвиток дитини надає нам можливість краще розуміти роль сім'ї у формуванні психологічного благополуччя малюка та розробляти ефективні підходи до підтримки дітей у різних сімейних контекстах.

Висновки до першого розділу

Поняття життєвого сценарію в психологічній літературі виявляється ключовим для розуміння людської поведінки та виборів. Згідно з цим підходом, життєвий сценарій визначається системою внутрішніх переконань, очікувань та цілей, які формуються в ранньому дитинстві на основі досвіду, взаємодії з батьками та оточенням. Цей сценарій відображає спосіб, яким індивід відноситься до себе, інших та свого місця у світі.

Основні аспекти розгляду життєвого сценарію включають уявлення про себе, світогляд та спосіб взаємодії з навколишнім середовищем. Ці елементи впливають на рішення та поведінку людини, формуючи її життєвий шлях та ставлення до життя в цілому.

Взаємовідносини в сім'ї відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини. Якщо взаємовідносини в сім'ї базуються на любові, підтримці, повазі та взаєморозумінні, це створює сприятливу атмосферу для здорового розвитку дитини. Дитина відчуває себе безпечною та захищеною, розвиває навички соціалізації, вчиться вирішувати конфлікти та розвивати емоційну інтелігенцію. У той же час, негативні взаємовідносини, які характеризуються конфліктами, насиллям, байдужістю або зловживанням, можуть спричинити серйозні проблеми у розвитку дитини. Вони можуть призвести до стресу, тривоги, низької самооцінки та інших психологічних проблем.

У підсумку, дорослі відіграють важливу роль у формуванні життєвого сценарію дітей, як у повних, так і в неповних родин. Взаємодія з батьками впливає на різні компоненти життєвого сценарію, включаючи цілі та плани, переконання та цінності, самоідентифікацію та самооцінку, стратегії пристосування та розвитку, міжособистісні відносини та соціальний капітал, рольову ідентичність та зростання, стресові реакції та внутрішні конфлікти, самовизначення та самореалізацію, установки та переконання про власні можливості, стратегії подолання труднощів та вирішення проблем, рольові очікування та відповідальність, оцінка ризиків та прийняття рішень, підтримка

та емоційне благополуччя, навчальні та кар'єрні перспективи, самостійність та незалежність, а також культурну та релігійну ідентичність.

У повних сім'ях діти частіше мають більше можливостей для розвитку різних аспектів життєвого сценарію через наявність підтримки та стимулювання з обох батьків, тоді як у неповних сім'ях вони можуть зазнавати дефіциту підтримки та мати обмежені можливості для розвитку через відсутність одного з батьків. Розуміння цих впливів дозволяє нам краще адаптувати підходи до розвитку дітей залежно від їхнього сімейного контексту та потреб.

РОЗДІЛ 2

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЖИТТЄВИЙ СЦЕНАРІЙ ОСОБИСТОСТЕЙ

2.1. Методичне забезпечення дослідження варіацій життєвого сценарію

Тести використовуються з метою систематичного збирання об'єктивних даних про певні характеристики або властивості особистості, здібностей, знань чи інших параметрів. Вони дозволяють психологам, науковцям та фахівцям в різних галузях здійснювати об'єктивну оцінку і аналіз індивідуальних рис та можливостей людини.

Розглядаючи різноманітні аспекти, тести виступають не тільки як інструмент для оцінки певних характеристик чи здібностей, але й як засіб прогнозування, діагностики та дослідження психологічних та психічних розладів. Вони забезпечують об'єктивну основу для наукового аналізу та порівняння результатів, сприяють стимулюванню самосвідомості та взаєморозумінню, а також сприяють розвитку навичок і покращенню міжособистісних взаємодій.

Дослідження варіацій життєвого сценарію особистостей є складним та важливим напрямком в сучасній психології. Використання різноманітних методів дозволяє краще розуміти і аналізувати поведінкові та психологічні аспекти індивідуального розвитку.

Використана методологія включає в себе п'ять основних підходів. Ця методологія є інтегративною оскільки поєднує в собі різноманітні підходи до аналізу особистісних характеристик. Вона ставить за мету вивчення не лише поведінкових проявів, а й внутрішніх механізмів та мотивацій, що керують цими проявами. Обрані тести є ключовими інструментами для дослідження та розуміння варіацій життєвого сценарію особистостей. Кожен з них відображає

певний аспект психологічних процесів, що визначають спосіб, яким індивід реагує на життєві виклики та взаємодіє з навколишнім середовищем.

Тест «Трикутник Карпмана» є інструментом, який використовується для аналізу динаміки взаємодії між особистістю та її оточенням, зокрема в контексті взаємин ролей, що можуть відтворюватися в драматичному форматі. Цей тест базується на концепції «драма в три акти», розробленої психіатром Стівеном Карпманом у 1968 році. У тесті «Трикутник Карпмана» визначаються три основні ролі, які можуть знаходитися взаємодії: жертва, рятівник та переслідувач. Ці ролі відображають три різновиди поведінки, які можуть виникати в різних ситуаціях взаємодії між людьми.

Перша роль, жертва, характеризується почуттям безпомічності та безсилля, вона часто відчуває себе уразливою та позбавленою контролю над ситуацією. Друга роль, рятівник, охоплює бажання допомогти іншим та врятувати їх від труднощів. Нарешті, третя роль, переслідувач, виявляє намагання контролювати або винищувати інших[23].

Аналіз взаємодії між цими ролями може допомогти виявити шаблони поведінки та взаємовідносини, що відображають динаміку психологічного конфлікту та сприяють подальшому розумінню та розв'язанню міжособистісних проблем.

Тест «Трикутник Карпмана» дозволяє глибше розуміти механізми взаємодії особистостей та їхніх ролей у конфліктних ситуаціях. Цей підхід базується на уявленні про те, що взаємини між людьми часто можуть перетворюватися на драматичні сценарії, де кожна сторона відіграє свою роль. Використання тесту дозволяє ідентифікувати, які ролі переважають у взаємодії між особистостями, та виявити, як ці ролі взаємодіють одна з одною. Наприклад, особистість може почати як жертва, а потім перейти до ролі порятунку або переслідувача у залежності від контексту ситуації та її реакції на неї. Тест «Трикутник Карпмана» базується на концепції, розробленій психіатром та психотерапевтом С. Карпманом у 1968 році. Карпман розвивав свої ідеї в контексті аналізу гри, особливо теорії транзакційного аналізу Е. Берна[20].

Він звернувся до вивчення динаміки взаємодії між людьми в конфліктних ситуаціях та виявлення різних ролей, які вони можуть відігравати. Карпман виявив, що взаємодія часто може перетворюватися на драматичні сценарії, де кожна сторона у грі відіграє свою унікальну роль. Він ідентифікував три основні ролі: жертва, порятунок та переслідувач, які утворюють «трикутник драми». Після того, як концепція «Трикутника Карпмана» була вперше представлена в 1968 році, вона стала широко використовуватися в психологічній практиці, особливо в рамках психотерапії, консультування та тренінгів з розвитку особистості. За роки свого використання тест «Трикутник Карпмана» став невід'ємною складовою психологічних програм та інтервенцій, спрямованих на вирішення міжособистісних конфліктів та покращення міжособистісних взаємин[23].

Він широко застосовується в рамках психотерапевтичних сесій для аналізу та розуміння динаміки взаємин між клієнтами та їхніми оточеннями. Крім того, тест «Трикутник Карпмана» використовується у тренінгах з розвитку особистості, комунікаційних навичок та конфліктології, де він допомагає учасникам розібратися у власних ролях та сприяє покращенню спілкування. Завдяки своїй простоті та ефективності, тест «Трикутник Карпмана» став популярним інструментом для розуміння та вирішення різних міжособистісних проблем та взаємин.

Тест «Его-стани Берна» базується на теорії транзакційного аналізу, розробленої американським психіатром Е. Берном у 1960-1970-х роках. Транзакційний аналіз вивчає взаємини між людьми та їх вплив на поведінку та психологічний стан особистості. Тест допомагає виявити та розуміти ті стани, які властиві особистості в різних ситуаціях[6].

Тест «Его-стани Берна» базується на теорії транзакційного аналізу, яка була розроблена американським психіатром Е. Берном у 1960-1970-х роках. Ерік БERN вивчав психологічні аспекти міжособистісних відносин та спробував визначити ключові аспекти поведінки та стани особистості у взаємодії з іншими. Одним із результатів його досліджень стала ідея про існування трьох базових

станів особистості: «Батько», «Дорослий» та «Дитина». Кожен з цих станів має свої унікальні характеристики та впливає на спосіб, яким особистість сприймає світ та взаємодіє з ним[7].

Історія створення тесту «Его-стани Берна» пов'язана з розвитком транзакційного аналізу та бажанням Берна створити інструмент, який допоміг би людям краще розуміти себе та свої взаємини з іншими. Він розробив методіку для виявлення та оцінки цих станів у людини, яка пізніше стала відома як тест «Его-стани Берна». Після створення тест «Его-стани Берна» швидко здобув популярність серед психологів, психотерапевтів та консультантів як ефективний інструмент для аналізу міжособистісних відносин та розвитку саморозуміння. Він став невід'ємною складовою практики транзакційного аналізу та знайшов застосування в різних сферах.

У психотерапевтичній практиці, тест «Его-стани Берна» використовується для розуміння внутрішніх конфліктів, психологічних проблем та взаємин клієнта з оточуючим світом. Він допомагає психотерапевтам виявити джерела стресу, розвивати емоційну грамотність та сприяти самопізнанню. Також тест «Его-стани Берна» застосовується у навчальних програмах з розвитку особистості, тренінгах з комунікаційних навичок та саморозвитку. Він допомагає учасникам ліпше розуміти себе та свої взаємини з іншими людьми, розвивати емпатію та покращувати якість спілкування. З часом тест «Его-стани Берна» залишається актуальним і популярним інструментом для розвитку особистості, покращення міжособистісних відносин та комунікації, знаходячи застосування у різних сферах життя[7].

Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге, також відома як Шкала життєвих стресорів, була розроблена в 1967 році соціологами Т. Холмсом і Р. Раге. Ця методика призначалася для оцінки рівня стресу, який досвіджує особистість, шляхом ідентифікації подій або життєвих ситуацій, які вона пережила протягом певного періоду.

Історія створення методіки визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге пов'язана з бажанням розуміти вплив стресу на

здоров'я та загальний стан людини. Т. Холмс та Р. Раге, два американські соціологи, працюючи в 1960-х роках в Університеті Вашингтона, зацікавилися впливом життєвих подій на психічне та фізичне здоров'я. Вони вирішили створити інструмент, який дозволив би вимірювати рівень стресу, щоб дослідити зв'язок між стресом і захворюваннями.

Під час своїх досліджень Т. Холмс та Р. Раге вивчали різні життєві ситуації, які можуть викликати стрес у людини. Вони опитували велику кількість осіб, щоб визначити, які події є найбільш стресовими та яка їхня частота виникнення. Шкала стала важливим інструментом для вивчення стресу та його впливу на організм людини. Вона була опублікована в 1967 році у журналі «Journal of Psychosomatic Research» і з того часу стала широко використовуваним інструментом у психології, медицині та наукових дослідженнях[61].

Методика Т. Холмса і Р. Раге базується на припущенні, що події в житті людини, які потребують адаптації, можуть викликати стрес, і чим більше таких подій відбувається, тим більше стресу відчуває особа. Шкала включає список 43 подій, які охоплюють різні аспекти життя, від сімейних та професійних змін до здоров'я та фінансових питань. Кожна подія має свій «рейтинг стресу», який визначається відповідно до її впливу на особистість. Учасникам пропонується визначити, які події відбулися у їхньому житті протягом певного періоду і призначити кожній з них відповідний бал, а потім сумувати всі бали для отримання загального показника стресу. Чим вище загальний бал, тим більше стресу досвідує особистість. Ця методика дозволяє оцінити рівень стресу та адаптації особистості за певний період часу. Вона може бути корисною для визначення осіб, які потребують додаткової підтримки в управлінні стресом та адаптацією до життєвих обставин[61].

Ця методика стала основою для багатьох досліджень у галузі психосоматики, психології стресу та психічного здоров'я. Вона була використана для вивчення взаємозв'язку між стресом та різними захворюваннями, а також для розробки стрес-менеджменту та інтервенційних програм для покращення психологічного стану людей. Методика Т. Холмса і Р. Раге залишається

популярним інструментом в сучасній психології, оскільки допомагає виявити та оцінити фактори стресу, які впливають на життя людини. Вона також використовується в різних областях, включаючи медицину, психотерапію, ресурсний менеджмент та організаційну психологію.

Шкала оцінки якості життя, розроблена О. Чабан, є інструментом для вимірювання рівня задоволеності життя та загального психологічного благополуччя особистості. Цей метод дозволяє оцінити, наскільки особа задоволена різними аспектами свого життя та якість життя загалом. О. Чабан, українська психологиня, розробила цей інструмент з метою вивчення впливу різних факторів на задоволеність життям українських громадян. Вона врахувала різні сфери життя, такі як робота, сім'я, соціальні відносини, здоров'я, фінанси тощо, які можуть впливати на загальне відчуття щастя та задоволеності.

Цей інструмент використовується в психологічній практиці для оцінки ефективності програм та інтервенцій, спрямованих на покращення якості життя. Він також застосовується в наукових дослідженнях для вивчення факторів, що впливають на загальний рівень задоволеності життям у різних груп населення. Шкала оцінки якості життя, розроблена О. Чабан, має своє коріння в бажанні вивчити вплив різних аспектів життя на загальний рівень задоволеності та щастя людини. О. Чабан, українська психологиня, вперше представила свою методіку в останній третині 20-го століття[63].

Розробка шкали була спрямована на створення інструменту, який дозволить оцінити рівень задоволеності життям українських громадян. О. Чабан врахувала різноманітні аспекти життя, такі як робота, родина, здоров'я, соціальні відносини, дозвілля та інші, які впливають на загальний стан психічного та емоційного благополуччя. Методика Чабан включає в себе набір запитань або тверджень, які оцінюються особою за п'ятибальною шкалою, де 1 означає «зовсім не задоволений», а 5 – «дуже задоволений». Загальний рівень задоволеності життя визначається шляхом підсумовування результатів за всіма питаннями[62].

Шкала оцінки якості життя Чабан широко використовувалася в психологічній практиці, наукових дослідженнях та соціологічних опитуваннях як інструмент для вимірювання рівня задоволеності життям та загального психологічного благополуччя. Вона стала популярним інструментом для вивчення впливу різних аспектів життя на психічне становище та емоційний стан людини. В психологічній практиці шкала використовувалася для оцінки ефективності терапевтичних втручань, під час консультування та психотерапії. Вона допомагала психологам відслідковувати динаміку психічного благополуччя клієнтів та визначати, які аспекти їхнього життя потребують уваги під час терапевтичного процесу. Також шкала застосовувалася в наукових дослідженнях для вивчення рівня задоволеності життям у різних груп населення та визначення впливу різних факторів, таких як соціальний статус, освіта, стан здоров'я, на загальний рівень психологічного благополуччя.

Важливим аспектом використання шкали було також вивчення тенденцій та змін у рівні задоволеності життя населення в різні періоди часу. Це дозволяло аналізувати динаміку психічного стану та емоційного благополуччя людей у змінних соціокультурних умовах. У цілому, шкала оцінки якості життя О. Чабан стала важливим інструментом для вивчення психічного благополуччя та рівня задоволеності життям у наукових дослідженнях та практичній роботі психологів і соціологів[63].

Мотивація успіху та страх невдачі, розроблена А. Реаном, є психологічною теорією, що стосується мотиваційних факторів, які впливають на поведінку людини в досягненні цілей та уникненні невдач. Ця концепція базується на тому, що мотивація людини складається з двох основних компонентів: мотивації до успіху та мотивації до уникнення невдачі.

Концепція мотивації успіху та страху невдачі була розроблена американським психологом А. Реаном у 1970-х роках. Ця теорія виникла на фоні пошуку розуміння мотиваційних механізмів, що керують поведінкою людини в процесі досягнення цілей та уникнення негативних наслідків. А. Реан досліджував взаємозв'язок між мотивацією та емоційним станом людини в

ситуаціях, пов'язаних з досягненням успіху або уникненням невдачі. Він виявив, що існують два основних типи мотивації, які впливають на поведінку: мотивація до успіху та мотивація до уникнення невдачі[44].

Мотивація до успіху виявилася тісно пов'язаною з бажанням досягти позитивних результатів, виконати завдання на високому рівні та отримати позитивне підтвердження своїх досягнень. З іншого боку, мотивація до уникнення невдачі виникає у випадках, коли людина стурбована можливістю негативних наслідків, критики або втрати, і спонукає її уникати ризиків та негативних результатів. Ці два типи мотивації взаємодіють у процесі прийняття рішень та визначають напрямок поведінки людини. Концепція мотивації успіху та страху невдачі Альберта Реана стала важливим внеском у розвиток сучасної психології та застосовується в різних галузях, від освіти та бізнесу до спорту та особистісного розвитку[43].

У концепції мотивації успіху та страху невдачі Реана виявлено значний потенціал для розуміння та прогнозування людської мотивації та поведінки в різних сферах життя. Ця теорія виникла з потреби виокремити два основні мотиваційні фактори, які впливають на особистість в процесі досягнення цілей та уникнення негативних наслідків. А. Реан, як психолог, спостерігав, що в процесі досягнення мети люди часто рухаються двома основними шляхами: шляхом мотивації до успіху, коли їхня діяльність спрямована на досягнення позитивних результатів, та шляхом мотивації до уникнення невдачі, коли вони намагаються уникнути негативних наслідків або втрат.

Ця концепція має широкі застосування в різних сферах, включаючи освіту, бізнес, спорт та особистісний розвиток. В освіті вона допомагає вчителям та учням розуміти мотиваційні фактори, що впливають на навчальні досягнення. У бізнесі ця концепція стимулює працівників досягати високих результатів та уникати негативних наслідків. У спорті вона допомагає спортсменам зосередитися на досягненні цілей та подоланні перешкод.

Загальна цінність цієї концепції полягає в тому, що вона допомагає розуміти та прогнозувати поведінку людини в умовах досягнення цілей та

уникнення негативних наслідків, що є важливим для розробки стратегій мотивації та підтримки в різних сферах діяльності.

В дослідженні варіацій життєвого сценарію особистостей використовуються різноманітні методи та інструменти для комплексного аналізу психологічних аспектів. Серед них особливе місце займають такі методи, як Трикутник Карпмана, стани Берна, Методика Холмса і Раге, Шкала оцінки якості життя Чабан О.С. та Мотивація успіху та страх невдач Реана. Ці методи дозволяють провести детальний аналіз міжособистісних відносин, рівня стресостійкості, соціальної адаптації, загального рівня задоволеності життя та мотиваційних особливостей особистостей. Врахування цих аспектів сприяє глибшому розумінню та класифікації життєвих сценаріїв особистостей та сприяє розробці індивідуальних стратегій психологічної підтримки та розвитку.

2.2. Аналіз результатів дослідження: порівняння життєвих сценаріїв осіб, вихованих у повних та неповних сім'ях

Вибірку дослідження склали 30 осіб, які проживають у місті Миколаєві: 15 осіб жіночої статі віком від 18 до 43 років та 15 осіб чоловічої статі віком від 18 до 43 років. Серед опитуваних 10 людей виросли у неповній родині, і 20 – у повній.

Дослідження варіацій життєвого сценарію є необхідною складовою наукових зусиль у розумінні психологічної та соціокультурної динаміки. Аналіз варіацій життєвих траєкторій привертає увагу наукової громадськості через свою спроможність розкрити індивідуальність та унікальність людського досвіду в контексті соціальних, культурних та психологічних впливів. У цій роботі варіації життєвого сценарію були досліджені в контексті сімейних відносин. А саме, постало питання, чи грає роль зростання людини у повній або неповній родині на її життєвий сценарій. Для цього були використані різні методики.

По-перше, було досліджено динаміку міжособистісних взаємодій та взаємовідносин у групових та міжособистісних ситуаціях за допомогою тесту «Трикутник Карпмана». Результати представлені у Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

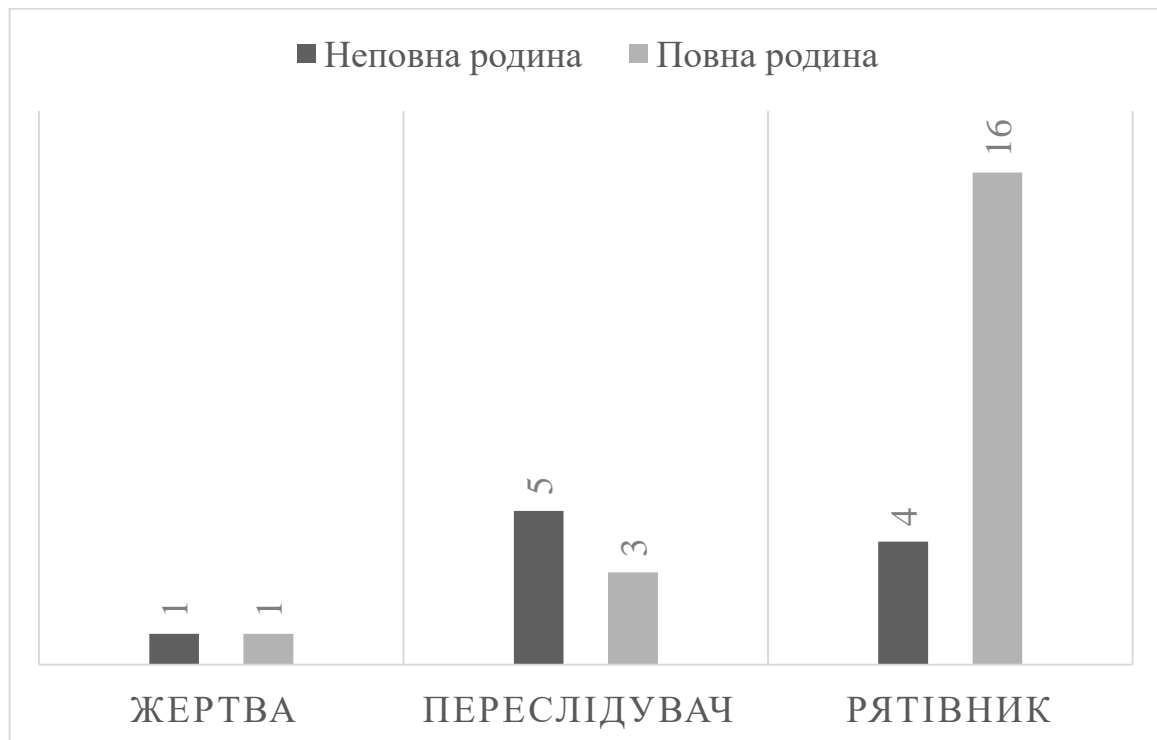
Результати опитування за тестом «трикутник Карпмана»

№ Респондента	Стать	Родина	Трикутник Карпмана
1	Ж	Повна	Рятівник
2	Ч	Неповна	Рятівник
3	Ж	Повна	Рятівник
4	Ж	Повна	Рятівник
5	Ж	Повна	Рятівник
6	Ж	Повна	Жертва
7	Ч	Повна	Рятівник
8	Ж	Неповна	Переслідувач
9	Ч	Повна	Рятівник
10	Ж	Повна	Рятівник
11	Ч	Неповна	Рятівник
12	Ж	Повна	Рятівник
13	Ж	Неповна	Переслідувач
14	Ж	Повна	Рятівник
15	Ч	Повна	Переслідувач
16	Ж	Повна	Рятівник
17	Ч	Повна	Рятівник
18	Ч	Неповна	Переслідувач
19	Ж	Повна	Рятівник
20	Ж	Неповна	Рятівник
21	Ч	Повна	Рятівник

Продовження табл.2.1.

22	Ч	Неповна	Переслідувач
23	Ч	Повна	Переслідувач
24	Ж	Повна	Рятівник
25	Ч	Неповна	Рятівник
26	Ж	Повна	Рятівник
27	Ч	Повна	Переслідувач
28	Ч	Повна	Рятівник
29	Ч	Неповна	Переслідувач
30	Ч	Неповна	Жертва

Для зручності, ті ж результати представлені на рис. 2.1. Можемо бачити, що у випадку нашої вибірки, респонденти у ролі Жертви та ролі Переслідувача не мають значного відриву. А от серед опитаних в ролі Рятівника значно переважає кількість осіб з повних сімей.

Рис. 2.1. Результати діагностики за тестом «Трикутник Карпмана».

По-друге, було досліджено взаємодії між різними аспектами особистості, так звані «стани Его». Для цього було використано тест «Его-стани Берна». Отримані результати представлені у Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

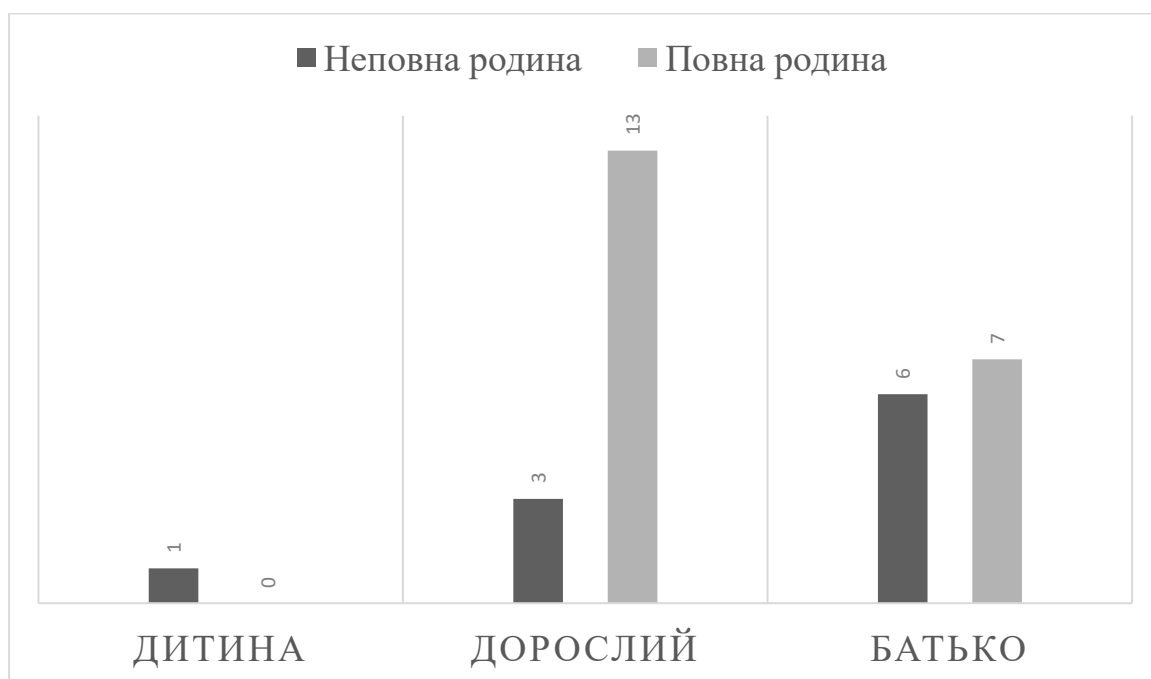
Результати опитування за тестом «его-стани Берна».

№ Респондента	Стать	Родина	Его-стани Берна
1	Ж	Повна	Дорослий
2	Ч	Неповна	Дорослий
3	Ж	Повна	Дорослий
4	Ж	Повна	Дорослий
5	Ж	Повна	Батько
6	Ж	Повна	Батько
7	Ч	Повна	Дорослий
8	Ж	Неповна	Дорослий
9	Ч	Повна	Батько
10	Ж	Повна	Дорослий
11	Ч	Неповна	Батько
12	Ж	Повна	Батько
13	Ж	Неповна	Дорослий
14	Ж	Повна	Батько
15	Ч	Повна	Батько
16	Ж	Повна	Дорослий
17	Ч	Повна	Дорослий
18	Ч	Неповна	Батько
19	Ж	Повна	Дорослий
20	Ж	Неповна	Батько

Продовження табл.2.2.

21	Ч	Повна	Дорослий
22	Ч	Неповна	Батько
23	Ч	Повна	Дорослий
24	Ж	Повна	Батько
25	Ч	Неповна	Батько
26	Ж	Повна	Дорослий
27	Ч	Повна	Дорослий
28	Ч	Повна	Дорослий
29	Ч	Неповна	Батько
30	Ч	Неповна	Дитина

Вони свідчать про те, що у людей з повних та неповних родин частота повторення стану Дитини і Батька не сильно відрізняється, в той час як осіб з результатом стану Дорослого в повних родинях набагато більше. Це наочно можна побачити на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Результати діагностики за тестом «Его-стани Берна».

По-третє, для дослідження індивідуальної здатності до подолання стресу та успішної адаптації до соціального середовища була використана «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге» . Результати представлені в Таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

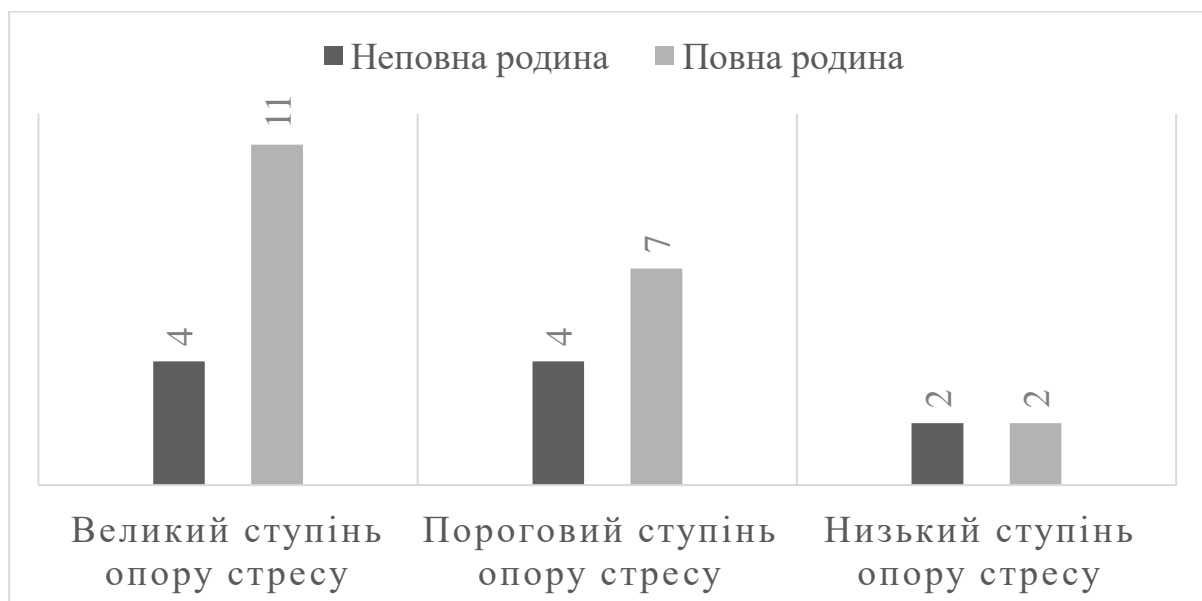
Результати опитування за «методикою визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса та Раге»

№ Респондента	Стать	Родина	Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге
1	Ж	Повна	Пороговий ступінь опору стресу
2	Ч	Неповна	Пороговий ступінь опору стресу
3	Ж	Повна	Пороговий ступінь опору стресу
4	Ж	Повна	Великий ступінь опору стресу
5	Ж	Повна	Великий ступінь опору стресу
6	Ж	Повна	Великий ступінь опору стресу
7	Ч	Повна	Великий ступінь опору стресу
8	Ж	Неповна	Низький ступінь опору стресу
9	Ч	Повна	Великий ступінь опору стресу
10	Ж	Повна	Пороговий ступінь опору стресу
11	Ч	Неповна	Великий ступінь опору стресу
12	Ж	Повна	Пороговий ступінь опору стресу
13	Ж	Неповна	Низький ступінь опору стресу
14	Ж	Повна	Низький ступінь опору стресу
15	Ч	Повна	Великий ступінь опору стресу
16	Ж	Повна	Пороговий ступінь опору стресу
17	Ч	Повна	Великий ступінь опору стресу
18	Ч	Неповна	Пороговий ступінь опору стресу

Продовження табл.2.3.

19	Ж	Повна	Великий ступінь опору стресу
20	Ж	Неповна	Великий ступінь опору стресу
21	Ч	Повна	Пороговий ступінь опору стресу
22	Ч	Неповна	Пороговий ступінь опору стресу
23	Ч	Повна	Великий ступінь опору стресу
24	Ж	Повна	Пороговий ступінь опору стресу
25	Ч	Неповна	Великий ступінь опору стресу
26	Ж	Повна	Великий ступінь опору стресу
27	Ч	Повна	Низький ступінь опору стресу
28	Ч	Повна	Великий ступінь опору стресу
29	Ч	Неповна	Пороговий ступінь опору стресу
30	Ч	Неповна	Великий ступінь опору стресу

Детальний розгляд результатів, представлених на рис. 2.3., показує, що у осіб з великим ступенем опору стресу є спільна риса – зростання у повній родині. Для осіб з пороговим та низьким ступенем опору стресу такої тенденції виявлено не було.

Рис. 2.3. Результати діагностики за тестом «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге»

Наступний показник, який був досліджений – це різноманітні аспекти життя людини з метою визначення її загального рівня задоволеності та задоволення життям. Для цього була використана шкала оцінки якості життя Чабан. Результати представлені у Таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Результати опитування за «шкалою оцінки якості життя Чабан»

№ Респондента	Стать	Родина	Шкала оцінки якості життя Чабан
1	Ж	Повна	19 Високий рівень життя
2	Ч	Неповна	23 Високий рівень життя
3	Ж	Повна	19 Високий рівень життя
4	Ж	Повна	23 Високий рівень життя
5	Ж	Повна	19 Високий рівень життя
6	Ж	Повна	8 Низький рівень життя
7	Ч	Повна	22 Високий рівень життя
8	Ж	Неповна	19 Високий рівень життя
9	Ч	Повна	13 Середній рівень життя
10	Ж	Повна	22 Високий рівень життя
11	Ч	Неповна	19 Високий рівень життя
12	Ж	Повна	19 Високий рівень життя
13	Ж	Неповна	24 Високий рівень життя
14	Ж	Повна	15 Середній рівень життя
15	Ч	Повна	11 Низький рівень життя
16	Ж	Повна	19 Високий рівень життя
17	Ч	Повна	25 Дуже високий рівень життя
18	Ч	Неповна	19 Високий рівень життя
19	Ж	Повна	15 Середній рівень життя

Продовження табл.2.4.

20	Ж	Неповна	17 Середній рівень життя
21	Ч	Повна	25 Дуже високий рівень життя
22	Ч	Неповна	21 Високий рівень життя
23	Ч	Повна	20 Високий рівень життя
24	Ж	Повна	21 Високий рівень життя
25	Ч	Неповна	20 Високий рівень життя
26	Ж	Повна	22 Високий рівень життя
27	Ч	Повна	21 Високий рівень життя
28	Ч	Повна	18 Середній рівень життя
29	Ч	Неповна	12 Низький рівень життя
30	Ч	Неповна	23 Високий рівень життя

На рис. 2.4. наочно можемо бачити, що за результати опитування оцінки якості життя, великих відмінностей між людьми, які виховувалися в повних та неповних родин не виявлено. Хоча варто зазначити, що кількісно число осіб з більш високим показником оцінки якості життя все ж таки росли у повних родин.

Рис. 2.4. Результати діагностики за тестом «Шкала оцінки якості життя Чабан».

Завершальний показник, який був досліджений – рівень мотивації до досягнення успіху та страху перед можливою невдачею у конкретній ситуації або в житті загалом. Для цього використовувався тест «Мотивація успіху та страх невдач Реана». Результати представлені на Таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

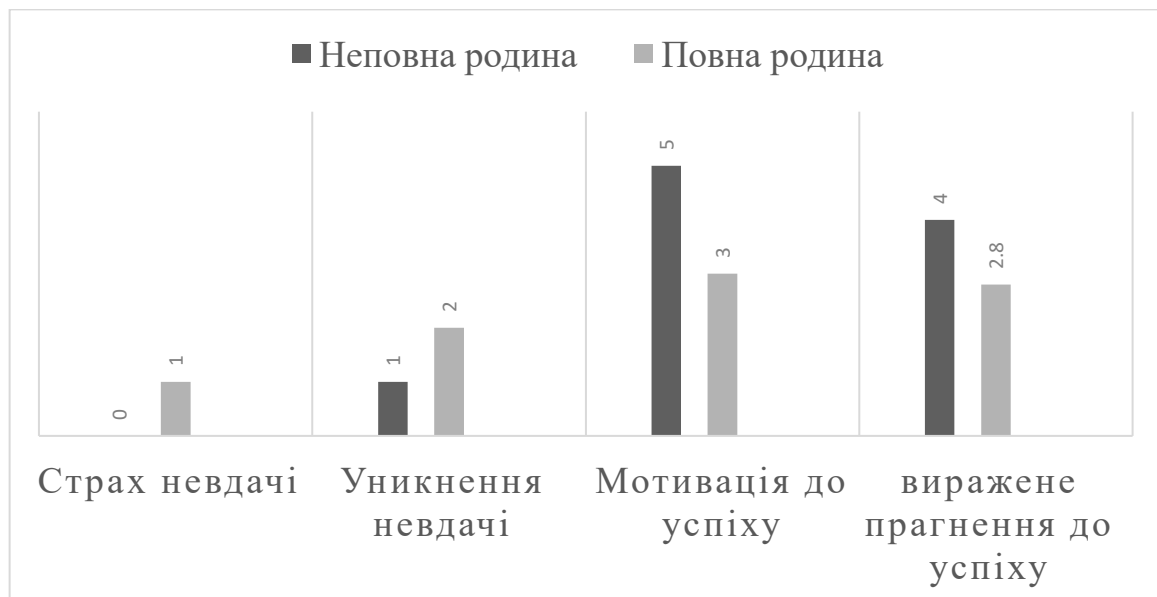
Результати опитування за тестом «мотивація успіху та страх невдач Реана»

№ Респондента	Стать	Родина	Мотивація успіху та страх невдач Реана
1	Ж	Повна	15 Виражене прагнення до успіху
2	Ч	Неповна	18 Виражене прагнення до успіху
3	Ж	Повна	12 Мотивація до успіху
4	Ж	Повна	16 Виражене прагнення до успіху
5	Ж	Повна	15 Виражене прагнення до успіху
6	Ж	Повна	10 Уникнення невдач
7	Ч	Повна	19 Виражене прагнення до успіху
8	Ж	Неповна	11 Мотивація до успіху
9	Ч	Повна	7 Страх невдачі
10	Ж	Повна	15 Виражене прагнення до успіху
11	Ч	Неповна	11 Мотивація до успіху
12	Ж	Повна	16 Виражене прагнення до успіху
13	Ж	Неповна	16 Виражене прагнення до успіху
14	Ж	Повна	12 Мотивація до успіху
15	Ч	Повна	13 Мотивація до успіху
16	Ж	Повна	14 Виражене прагнення до успіху
17	Ч	Повна	18 Виражене прагнення до успіху
18	Ч	Неповна	10 Уникнення невдач
19	Ж	Повна	17 Виражене прагнення до успіху

Продовження табл.2.5.

20	Ж	Неповна	11 Мотивація до успіху
21	Ч	Повна	15 Виражене прагнення до успіху
22	Ч	Неповна	16 Виражене прагнення до успіху
23	Ч	Повна	19 Виражене прагнення до успіху
24	Ж	Повна	10 Уникнення невдач
25	Ч	Неповна	11 Мотивація до успіху
26	Ж	Повна	18 Виражене прагнення до успіху
27	Ч	Повна	18 Виражене прагнення до успіху
28	Ч	Повна	18 Виражене прагнення до успіху
29	Ч	Неповна	15 Виражене прагнення до успіху
30	Ч	Неповна	13 Мотивація до успіху

За результатами дослідження, можна стверджувати, що особи з неповних родин мають більшу мотивацію та виражене прагнення до успіху, ніж респонденти з повних родин. Ця інформація наочно представлена на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Результати діагностики за тестом «Мотивація успіху та страх невдач Реана».

Для дослідження кореляційного зв'язку за критерієм Пірсона між умовами виховання та формуванням життєвих сценаріїв особистостей були використані результати тестування шкали оцінки якості життя Чабан та тесту на мотивацію успіху та страх невдач Реана.

Наукове дослідження включало аналіз відповідей учасників, які виховувалися у повних та неповних сім'ях, а також застосування статистичного критерію Пірсона для встановлення кореляційного зв'язку між рівнями оцінки якості життя та мотивацією успіху та страхом невдач. Отриманий результат 0,46 свідчить про те що існує статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами $p \leq 0,01$. Це означає, що якість життя пов'язана з мотивацією успіху та страхом невдач.

Тобто, результати дослідження свідчать про статистично значущий зв'язок між умовами виховання та формуванням життєвих сценаріїв особистостей. Учасники, які виростили у повних сім'ях, мали тенденцію до вищих рівнів якості життя та більшої мотивації успіху порівняно з тими, хто виховувався у неповних сім'ях. Ці результати підкреслюють важливість родинного середовища в процесі формування особистості та її життєвих орієнтирів. Дослідження може викликати подальший інтерес у вивченні впливу сімейного контексту на психологічний розвиток особистості та формування її життєвих цілей.

2.3. Рекомендації щодо подолання негативного впливу сімейного середовища на формування життєвих сценаріїв особистостей

Подолання негативного впливу сімейного середовища може бути складним процесом з кількох причин:

- По-перше, негативний вплив сімейного середовища може залишити глибокі емоційні рани, які важко зцілити. Це може включати почуття образи, образи, страху, вини або безпорадності.
- По-друге, люди можуть приймати певні психологічні установки або переконання з дитинства, які важко змінити в подальшому житті. Наприклад,

низька самооцінка або переконання про недостойність можуть бути вкорінені з раннього віку.

- По-третє, для багатьох людей подолання негативного впливу сімейного середовища означає зміну стосунків зі своїми батьками або родичами, що може бути дуже складно внаслідок емоційного багажу та історії взаємодії.

Також, люди часто повторюють ті ж самі зразки поведінки, які бачили в дитинстві, навіть якщо вони шкодять їхньому благополуччю. Подолання цих звичок може вимагати значних зусиль і свідомої праці над собою[.

Ще, перехід до нових способів мислення і поведінки може викликати страх та невпевненість. Люди можуть опиратися змінам через страх перед невідомим або через те, що вони не знають, як і що буде після цього.

Незважаючи на ці виклики, подолання негативного впливу сімейного середовища можливе. Звернення до професійної психологічної підтримки, розвиток емоційної і самосвідомості, а також активне вивчення нових навичок і стратегій можуть допомогти людині розвиватися і перетворювати свій життєвий сценарій[19].

Рекомендації для подолання негативного впливу дитинства можуть бути спрямовані на розвиток самосвідомості, саморефлексії та розвитку здорових стратегій копіngu. Ось деякі поради, які можуть бути доцільними та правильними з психологічної точки зору:

1. Працюйте над самосвідомістю: Розуміння власних емоцій, думок і впливу минулого досвіду є ключовим кроком у подоланні негативного впливу дитинства. Це може включати усвідомлення своїх реакцій на певні ситуації та визначення того, як минуле впливає на поточні відносини та поведінку.

- Ведіть щоденник емоцій, де фіксуйте свої почуття, думки та реакції на певні події.

- Практикуйте медитацію та увагу на дихання для покращення свого свідомого сприйняття.

- Вивчайте книги про особистісний розвиток та самосвідомість, що допоможе вам краще зрозуміти себе.

2. Працюйте з емоціями: Навчання навичкам саморегуляції емоцій, включаючи техніки релаксації, медитації та свідомого сприйняття, може допомогти вам керувати стресом та емоціями, пов'язаними з минулим досвідом.

- Використовуйте техніки релаксації, такі як глибоке дихання або прогулянки на свіжому повітрі, для зменшення стресу.

- Постійно навчайтеся та практикуйте стратегії саморегуляції емоцій, такі як позитивне мислення або візуалізація.

3. Навчайтеся прощати: Прощення батькам та іншим, хто завдав вам болю в минулому, може допомогти вам визволити себе від образ і позбавити себе від негативних емоцій, пов'язаних з минулим досвідом.

- Практикуйте складання списків подяк за позитивні аспекти вашого життя, що допоможе вам більше цінувати позитивне.

- Розвивайте емпатію та розуміння, спрямоване на інших, що може сприяти легшому прощанню [42].

4. Зверніться до професійної підтримки: Консультація з психологом або психотерапевтом може надати вам спеціалізовану допомогу в розумінні та подоланні негативного впливу минулого досвіду.

- Знаходьте психотерапевта або консультанта, який спеціалізується на питаннях, пов'язаних із самопізнанням та саморозвитком.

- Досліджуйте можливості онлайн-терапії або групових сесій підтримки.

5. Будуйте здорові відносини: Активне залучення до побудови підтримуючих та взаємопідтримуючих відносин може допомогти вам розвивати здорову підтримку і розуміння.

- Залучайтеся до спільнот, груп або клубів, де ви можете знайти підтримку та розуміння від інших людей.

- Працюйте над навичками комунікації та конфліктного вирішення, що допоможе покращити ваші відносини з іншими[47].

6. Розвивайте особистісний розвиток: Працюйте над самовдосконаленням і розвитком своєї особистості, використовуючи різні методи, такі як читання, навчання нових навичок та заняття хобі.

- Визначте свої цілі та мрії, і працюйте над їх досягненням шляхом постійного самовдосконалення.
- Вивчайте нові навички та здібності, що допоможе вам відчувати себе компетентними та успішними.

7. Будьте терплячими з собою: Подолання негативного впливу минулого досвіду може бути складним процесом, і важливо бути терплячими та дбайливими з собою на цьому шляху.

- Навчіться бути доброзичливими та сприйнятливими до себе, навіть якщо процес подолання минулого виявиться складним.
- Зосереджуйтеся на маленьких кроках у вашому розвитку, а не на великих зусиллях, що допоможе вам підтримувати мотивацію і наполегливість[15].

Ці техніки можуть бути виконані в домашніх умовах і спрямовані на підтримку психологічного здоров'я та особистісного розвитку.

Висновки до другого розділу

Результати дослідження варіацій життєвого сценарію в контексті сімейних відносин свідчать про важливість розуміння впливу сімейного середовища на розвиток особистості та її подальше функціонування. Аналіз взаємодій міжособистісних ролей за допомогою тесту «Трикутник Карпмана» підтверджує, що респонденти з повних сімей виявили більшу кількість осіб у ролі рятівника, що може вказувати на тенденцію до більш активної позиції у взаємодіях. Дослідження «Его-станів Берна» вказує на те, що особи з повних родин проявляють більшу виразність ролі Дорослого, що може свідчити про їхню більшу внутрішню зрілість та самостійність.

Методика «Визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге» показала, що особи з повних сімей мають більш виражений ступінь опору стресу, що може бути пов'язано з більшою підтримкою та ресурсами від родини. Щодо оцінки якості життя за шкалою Чабан, вона не показала суттєвих відмінностей між особами з різних сімейних типів, проте спостерігалася тенденція до зростання показників оцінки якості життя у осіб з повних сімей. Щодо мотивації до успіху та страху перед невдачею, результати тесту «Мотивація успіху та страх невдач Реана» показали, що особи з неповних сімей проявляли більшу мотивацію до успіху.

Використання критерію Пірсона дозволяє встановити статистичну залежність між різними змінними у наборі даних, що допомагає підтвердити гіпотезу про взаємозв'язок між сімейним середовищем та психологічними характеристиками особистості. Результати дослідження свідчать про важливість вивчення варіацій життєвого сценарію в контексті сімейних відносин. Розуміння взаємозв'язку між сімейним середовищем та психологічними характеристиками особистості може допомогти в розробці програм психологічної підтримки та інтервенцій для покращення якості життя та соціальної адаптації різних категорій осіб.

ВИСНОВКИ

Загальний аналіз дослідження варіацій життєвого сценарію особистостей, які виховувалися у повних та неповних сім'ях, виявив ряд важливих та значущих результатів. Розглянувши теоретичні засади та провівши емпіричне дослідження, ми отримали важливі висновки щодо впливу сімейного середовища на формування та розвиток особистостей. Відповідно до завдань дослідження, ми можемо сформулювати наступні висновки:

1. Були розглянуті теоретичні підходи до життєвого сценарію особистості: проведений огляд літератури з психології та суміжних наук, щоб визначити основні концепції та підходи до розуміння життєвого сценарію особистості, зокрема у контексті виховання в повних та неповних сім'ях. У психологічній літературі вітчизняних та зарубіжних авторів визначається ключове значення поняття життєвого сценарію для аналізу та розуміння поведінки та виборів особистості. Життєвий сценарій визначається системою внутрішніх переконань, очікувань та цілей, які формуються в ранньому дитинстві під впливом досвіду та взаємодії з батьками та оточенням. Це відображає спосіб, яким індивід сприймає себе, інших та своє місце у світі. Основні аспекти розгляду життєвого сценарію включають уявлення про себе, світогляд та спосіб взаємодії з навколишнім середовищем, що впливає на рішення та поведінку особистості, формуючи її життєвий шлях та ставлення до життя в цілому.

2. Взаємовідносини в сім'ї відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини. Якщо взаємовідносини в сім'ї базуються на любові, підтримці, повазі та взаєморозумінні, це створює сприятливу атмосферу для здорового розвитку дитини. Дитина відчуває себе безпечною та захищеною, розвиває навички соціалізації, вчиться вирішувати конфлікти та розвивати емоційну інтелігенцію. У той же час, негативні взаємовідносини, які характеризуються конфліктами, насиллям, байдужістю або зловживанням, можуть спричинити серйозні проблеми у розвитку дитини. Вони можуть

призвести до стресу, тривоги, низької самооцінки та інших психологічних проблем.

3. У контексті повних та неповних сімей, батьки відіграють ключову роль у формуванні життєвого сценарію дітей. Взаємодія з обома батьками дозволяє дітям мати більше можливостей для розвитку різних аспектів життєвого сценарію, в той час як у неповних сім'ях може бути дефіцит підтримки та обмежені можливості для розвитку через відсутність одного з батьків. Дослідження показують, що діти з повних сімей мають зазвичай стабільніші сімейні відносини, вищий рівень емоційного благополуччя та кращі соціальні навички порівняно з дітьми з неповних сімей. У неповних сім'ях діти частіше зустрічаються зі стресовими ситуаціями та емоційними труднощами, що виникають у зв'язку з втратою одного з батьків або конфліктами, пов'язаними з розлученням. У неповних сім'ях діти можуть відчувати відсутність одного з батьків, що може негативно впливати на їхнє уявлення про сімейне життя та власні можливості у майбутньому.

4. Використана методологія включає в себе п'ять основних підходів. Ця методологія є інтегративною оскільки поєднує в собі різноманітні підходи до аналізу особистісних характеристик. Вона ставить за мету вивчення не лише поведінкових проявів, а й внутрішніх механізмів та мотивацій, що керують цими проявами. Психодіагностичний комплекс методик склали: тест трикутник Карпмана, тест его-стани Берна, методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге, шкала оцінки якості життя Чабан, тест мотивація успіху та страх невдач Реана. Вибірку дослідження склали 30 осіб.

У дослідженні було виявлено, що особи з повних родин виявляли більшу схильність до зайняття ролі Рятівника, що може бути пов'язане з більшою відповідальністю та підтримкою в сімейному середовищі. З іншого боку, особи з неповних родин, маючи меншу підтримку з боку сім'ї, можуть розвивати більшу мотивацію та прагнення до самостійності, що відображається у виборі ролі Переслідувача. Використання тесту «Его-станів Берна» дозволило виявити різницю у розвитку різних аспектів особистості в залежності від сімейного

середовища. Особи з повних родин можуть мати більш розвинений «Дорослий» аспект особистості, що відображається у більш стійких і раціональних рішеннях. З іншого боку, особи з неповних родин можуть виявляти більш розвинені аспекти «Дитини» та «Батька», що може впливати на їхній спосіб сприйняття світу та взаємодії з оточуючим середовищем. Тест «Мотивація успіху та страх невдач Реана» вказує на те, що особи з неповних родин можуть мати більшу мотивацію до досягнень та більше прагнення до успіху, що може бути пов'язано з бажанням компенсувати відсутність підтримки з боку сім'ї шляхом досягнень у інших сферах життя.

Результати дослідження свідчать про статистично значущий зв'язок між умовами виховання та формуванням життєвих сценаріїв особистостей. Учасники, які виростили у повних сім'ях, мали тенденцію до вищих рівнів якості життя та більшої мотивації успіху порівняно з тими, хто виховувався у неповних сім'ях. Отримані результати можуть бути пояснені комплексним взаємозв'язком між сімейним середовищем та психологічним розвитком особистості. В першу чергу, сімейні відносини впливають на формування психологічних структур та міжособистісних динамік, що відображається у взаємодії ролей у «Трикутнику Карпмана» та «Его-станах Берна».

5. На основі отриманих результатів розроблені практичні рекомендації щодо подолання негативного впливу сімейного середовища на формування життєвих сценаріїв особистостей. Рекомендації для подолання негативного впливу дитинства можуть бути спрямовані на розвиток самосвідомості, саморефлексії та розвитку здорових стратегій копіngu: розуміння власних емоцій, думок і впливу минулого досвіду; навчання навичкам саморегуляції емоцій, включаючи техніки релаксації, медитації та свідомого сприйняття, може допомогти вам керувати стресом та емоціями, пов'язаними з минулим досвідом; пробачення батькам та іншим, хто завдав болю в минулому; звернення за допомогою психолога; активне залучення до побудови підтримуючих та взаємопідтримуючих відносин; робота над самовдосконаленням і розвитком

своєї особистості, використовуючи різні методи, такі як читання, навчання нових навичок та заняття хобі; подолання негативного впливу минулого досвіду.

Дослідження може слугувати основою для подальших наукових досліджень у цьому напрямку та розробки ефективних інтервенційних стратегій для підтримки осіб, які виховувалися в неповних сім'ях, у їхньому розвитку та адаптації до життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко Я. С. Психокорекція: навч. посібник. Львів: Львів ДУВС, 2017. 212 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Наук. керівник: А. М. Богущ, Київ: Вид-во, 2012. 26 с.
3. Байєр О. О. Життєві кризи особистості: навч. посібник. Київ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – 244 с.
4. Безлюдний О. Роль сім'ї в особистісному розвитку дитини. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2011/2011_1_6 (дата звернення: 19.12.2023).
5. Бєх І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
6. Берн Е. Его стани Берна. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_rean/ (дата звернення: 19.02.2024).
7. Берн Е. Ігри, в які грають люди. Харків: Книжк. клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2016. 256 с.
8. Бельмега І. В. Вплив акцентуєваних рис характеру на виникнення стану соціально-психологічної дезадаптації у військовослужбовців НТУ. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 102 с.
9. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій. Київ: МАУП, 2001. 96 с.
10. Боришевський М. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. *Початкова школа*. 1995. № 4, С. 4 – 9.
11. Вінник Т. Консиліум у системі психолого-педагогічного супроводу школярів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 9. С. 24–28.
12. Власова О.І. Педагогічна психологія. Київ: Либідь, 2005. С. 273-287.
13. Грабовська С. А. Психологічні аспекти комунікаційного менеджменту організації : навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 456 с.

14. Гоян І. М. Моральний розвиток особистості як комплексна психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2001. Вип. 6. Ч.2. С. 26–37.
15. Голдобіна К. Будуємо гуманні взаємини батьків і дітей. *Дошкільна освіта*. 2011. № 2. С. 92–102.
16. Гончаренко Н. Вплив родинного виховання на розвиток дитини. *Психолог*. 2008. № 46–47. С. 13–14.
17. Двіжона О. В. Дистантна сім'я та її вплив на формування особистості дитини та підлітка. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ. 2007. Вип. 12. Ч. 1. С. 116–120.
18. Ерніязова В. Стиль сімейного виховання і самооцінка дитини. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. №3. С.224–228.
19. Жебелева П. Життєвий сценарій особистості: сутність та основні психологічні підходи. Київ, 2007. 156 с.
20. Жильцова О. Трансактний аналіз Е. Берна: нове прочитання. *Світ психології*. 2016. №4. С.256-261.
21. Заброцький М. М. Основи вікової психології: навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 112 с.
22. Замятіна М. Міжособистісні стосунки в сім'ї. Київ, 2009. 256 с.
23. Карпман С. Трикутник Карпмана. URL: <https://testometrika.com/society/karpman-drama-triangle/> (дата звернення: 19.02.2024).
24. Климчук В. Життєвий шлях творчої особистості: принципи біографічного дослідження за допомогою сценарного аналізу Е. Берна URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/12084133.pdf> (дата звернення: 13.11.2023).
25. Корольчук М.С. Психологія сімейних взаємин. Київ: Ніка-центр, 2011. 296 с.
26. Костіна Т. Вивчення формування життєвого сценарію у психології розвитку. URL: <http://www.ela.kpi.ua/bitstream/123456789/10551/1/18.pdf> (дата звернення: 13.10.2023).

27. Краснова Н. П. Соціальні аномалії як негативний результат сімейної соціалізації дитини в умовах сьогодення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2018. №6 (320) червень. С. 39 – 49.
28. Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Психологія розвитку та вікова психологія. Київ. 2009, 280 с.
29. Лук'янова С.П. Метод дослідження життєвого сценарію особистості. *Теоретична та експериментальна психологія*. -2011. Т. 4, № 3. С. 55
30. Максимович О. М., Постовий В. Г. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник. Київ: ДЦССМ, 2004.140 с.
31. Міннегалієв М. М. Роль сімейного виховання в профілактиці девіантної поведінки підлітків. *Вісник ТГУ*. 2012. №7. С. 213 – 218.
32. Омельченко Я. М., Кісарчук З. Г. Психологічна допомога дітям з тривожними станами. Київ : Шкільний світ. 2011. 112 с.
33. Орбан-Лембрик Л. Е. Вплив кризових і стабільних періодів життя людини на процес її соціалізації у суспільстві. *Психологія і суспільство*. 2003. №2. С. 55–65.
34. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціально-психологічна діагностика: Навч.-метод. посібник. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 2005. 386 с.
35. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Київ: Либідь. Кн. 1.: Соціальна психологія особистості і спілкування. 2004. 576 с.
36. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.
37. Орбан-Лембрик Л.Е., Лембрик С.П. Шлюбно-сімейні взаємини і стабільність родинного життя. *Збірник наукових праць. ІваноФранківськ: ВДВ ЦІТ*. 2006. Вип. 11. Ч.1. С.120-136.
38. Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. Основи практичної психології: Підручник. Київ: Либідь, 2001. 536 с.

39. Паже Р. Усвідомлене батьківство: досвід, проблеми, перспективи (Робочі матеріали семінару ДХВ). Київ: ДХВ, 2001. 348 с.
40. Пачковський Ю., Корнієнко І. Методика «Кінетичний малюнок сім'ї». *Психолог*. 2004. №8 (104). С. 26–30.
41. Пеньковська Н.Ю. Роль самооцінки у формуванні особистості дитини. *Початкова школа*. 2002. №10. С. 16–22.
42. Пенішкевич Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дистантними сім'ями. *Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія*. Вип. 225. 2005. С. 92–97.
43. Раппопорт В. К. Особливості мотивації у жінок 20-35 років з різним рівнем тривожності. Харків: ХАІ, 2022. 79 с.
44. Реан А. Мотивація успіху та страх невдач Реана. URL: https://www.eztests.xyz/tests/personality_rean/ (дата звернення: 19.02.2024).
45. Седих К.В. Психологія сім'ї: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2015. 192 с.
46. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. Київ: Веселка, 1998. 214 с.
47. Струбавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посібник. Київ: ДЦССМ, 2003. 132 с.
48. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
49. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини. *Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 13 грудня 2012 року). Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 2012. С. 423-426.
50. Столярчук О.А. Родинні настанови студентської молоді. *International scientific professional periodical journal «The unity of science»*. 2015. Вип. 2. С. 106-109.

51. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. Івано-Франківськ, 1996. 179 с.
52. Стюарт Й., Джойнс В. Основи ТА: Транзакційний аналіз / Стюарт Й., Джойс В.; [пер. з англ.]. Київ: ФАДА, ЛТД, 2002. 393 с.
53. Сушик Н. С. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 1 (93) . С. 83-86.
54. Тарнавська Н. П. Теорія та методика співпраці дошкільного навчального закладу з родинами : навч.-метод. посібник для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Тарнавська. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 228 с.
55. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 374 с.
56. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз . *Наука і освіта*. 2010. № 3. С. 113– 116.
57. Федоришин Г. М. Взаємозв'язок сім'ї з інститутами соціалізації підростаючої особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 1998. Вип. 2. Ч. 2. С. 104–109.
58. Федоришин Г. М. Етапи соціалізації підростаючої особистості в сім'ї. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 1998. Вип. 2. Ч. 1. С. 153–159.
59. Федоришин Г. М. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ: «Місто НВ», 2006. 168 с.
60. Федоришин Г. М. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія батьків і дітей у контексті сімейного виховання. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2006. Вип. 11. Ч.1. С. 48–55.
61. Холмс Т., Раге Р. Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге. URL: <https://onlinetestpad.com/ua/test/94623-metodika-viznachennya-stresostijkosti-ta-socialnoi-adaptacii-kholmsa-i-rage> (дата звернення: 19.02.2024).

62. Чабан О. С., Хаустова О. О., Безшейко В. Г., Москаленко О. В. Валідизація «Шкали оцінки якості життя». *Український вісник психоневрології*. 2017. Т. 25. Вип. 1. С.160-162.
63. Чабан О. Шкала оцінки якості життя. URL: <https://mozok.ua/depressiya/testy/item/2965-shkala-otcnki-yakost-zhittya--chaban-os> (дата звернення: 19.02.2024).
64. Шенкевич О. М. Девіантна поведінка як результат сімейного неблагополуччя. *Наукові праці: Педагогічні науки*. Т. 46. Вип. 33. С. 109-111.
65. Штайнер Клод «Сценарії життя людей». Київ: ОЛМА-Прес, 2004. С.25-30.
66. Юнг К. Свідомість та несвідоме. -К.: Університетська книга, 1997. 544с.
67. Юрченко І.В. Психологічна характеристика неповної сім'ї. *Альманах студентського наукового товариства «Актуальні питання психологічної наук»*. Рівне, 2008. Вип. 1. С. 119-120.
68. Юрченко І.В. Функціонально неповна сім'я: характерні риси та проблеми. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ, 2008. Вип. 13. Ч. 2. С. 207-218.
69. Якобсон С.Г., Морєва Г.І. Адекватна самооцінка як умова морального виховання дошкільників. *Питання психології*. 1983. № 8. С. 55–61.
70. Erikson, E. Identity and the life cycle. N.Y.: Norton, 1980. 219 p.
71. Kohlberg L. Stage and Sequence: The Cognitive Developmental Approach to Socialization / (Ed.) Goslin D. A. Handbook of Socialization Theory and Research. Chicago, 1969. 120 p.
72. Steiner, C. Script and counterscript / C. Steiner. *Transactional Analysis Bulletin*. 1966, V. 5, No 18. P. 133–135.
73. Steiner, C. Scripts People Live: Transactional Analysis of Life Scripts / C. Steiner. – Grow Press : New York, 1990. 332 p.
74. Steiner, C. The Heart of the Matter. Love, Information, and Transactional Analysis / C. Steiner. TA Press, California, U.S.A., 2009. 264 p.